

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
MAGISTR MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Hüseynova Pəri Cabir qızı
(MAGİSTRANTIN A.S.A)

“Sistemli yanaşma əsasında yüngül sənaye məhsullarının keyfiyyətinin idarə edilməsinin nəzəri-metodoloji müddələrinin təhlili” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı: 060647

“Metrologiya, standartlaşdırma və sertifikatlaşdırma mühəndisliyi”

İxtisaslaşma:

“Standartlaşdırma və sertifikatlaşdırma”

Elmi rəhbəri:

dos.t.e.n.Z.Y.Aslanov

Magistr proqramının rəhbəri:

dos.t.e.n.İ.M.Seydəliyev

Kafedra müdiri

dos.t.e.n.Z.Y.Aslanov

BAKİ - 2017

MÜNDƏRİCAT

	Səh.
GİRİŞ	3
FƏSİL I. NƏZƏRİ HİSSƏ	6
1.1. Yüngül sənaye məhsulunun keyfiyyətinin idarə edilməsində sistemli yanaşmanın rolu.....	6
1.2. Sənaye məhsulunun keyfiyyətinin idarə olunmasının nəzəri və təcrübi məsələləri.....	14
1.3. Yüngül sənaye məhsulunun istehsalında idarə etmədə dünya təcrübəsi.....	20
FƏSİL II. SİSTEMLİ YANAŞMA ƏSASINDA YÜNGÜL SƏNAYE MƏHSULUNUN KEYFİYYƏTİNİN İDARƏ EDİLMƏSİNİN NƏZƏRİ-METODOLOJİ MÜDDƏALARI	25
2.1. Keyfiyyətin idarə edilməsinin konseptual metodoloji müddəaları.....	30
2.2. Keyfiyyətin idarə edilməsinə sistemli yanaşmanın əsas prinsipləri və keyfiyyət sisteminin elementləri.....	37
2.3. Yüngül sənayedə məhsulunun keyfiyyətin idarə olunmasının ümumi prinsipləri.....	58
FƏSİL III. YÜNGÜL SƏNAYE MƏHSULUNUN KEYFİYYƏTİNİN İDARƏ EDİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ	44
3.1. Yüngül sənaye məhsulunun keyfiyyətinin idarə olunmasının bu günkü vəziyyəti.....	44
3.2. Tekstil sənaye məhsulunun keyfiyyətinin idarə olunmasının mexanizminin strategiyası və əsas müddəaları.....	47
3.3. Keyfiyyət sistemlərinin sertifikatlaşdırılması.....	57
Nəticə və təkliflər.....	65
İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı.....	67
PE3HOME	70
SUMMARY	71

GİRİŞ

İşin aktuallığı. Yüngül sənayedə keyfiyyət səviyyəsinin artırılması ilə məhsulun rəqabət qabiliyyətinin dayanıqlılığı ölkə sənayesinin ən mühüm əhəmiyyətli elmi-texniki problemlərindən biridir. Bu problemin səmərəli həlli yüngül sənaye məhsulunun keyfiyyətinin idarə edilməsinə sistemli yanaşmanın istifadə olunması ilə mümkündür. Yüngül sənaye müəssisələrində istehlakçıların tələblərinə cavab verən stabil keyfiyyəti təmin etmədən milli iqtisadiyyatı dünya təsərrüfat sistemində rəqabət qabiliyyəti artırmaq və orada layiqli yer tutmaq mümkün deyildir. Odur ki, Respublikamız üçün Yüngül sənaye məhsulunun keyfiyyətinin artırılması və bu əsasda onun rəqabət qabiliyyətinin artırılması, əsas və prioritet məsələdir və onu səmərəli idarə etmə olmadan həll etmək mümkün deyildir.

Məhsulun keyfiyyətinin idarə olunması (MKİ) sahəsində müsbət təcrübənin əhəmiyyətini əsla azaltmayaraq, qeyd etmək olar ki, ölkənin sənaye müəssisələrində beynəlxalq standartların tələblərinə uyğun keyfiyyət menecmenti sistemlərinin yaradılması işi epizodik xarakter daşıyır və onların istifadəsindən tələb olunan nəticələri gözləmək mümkün deyildir. Bu, bir tərəfdən, ölkənin yüngül sənaye müəssisələrində uzun illər ərzində istehsalda formalaşmış xüsusiyyətlərlə əlaqədardır. Bundan başqa, son illər keyfiyyətin idarə edilməsinin ən qabaqcıl təcrübəsində yeni tendensiya və istiqamətlər təzahür etmişdir. Bunlar sənaye məhsulunun keyfiyyətinin idarə olunması nəzəriyyəsinin metodoloji müddəalarında kifayət qədər nəzərə alınmamış, standartlar və digər normativ-metodiki sənədlərdə sona qədər göstərilməmişdir.

Makro səviyyədə belə tendensiya və istiqamətləri ondan ibarətdir ki, dövlət səviyyəsində məhsulun keyfiyyətinin artırılması və rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi istiqamətlərinə təsir güclənmişdir. Ölkənin rəqabət qabiliyyətinin istehsal olunan məhsulun keyfiyyəti və ona texniki xidmətin səviyyəsindən asılı olaraq formalaşması meyilləri güclənmişdir. Dövlət idarəetmə orqanları tərəfindən müəssisələrin səmərəli fəaliyyətinə münbit şəraitin yaradılması sahəsində həyata keçirilən tədbirlərin miqyası genişlənməmişdir.

Hazırda yüngül sənaye müəssisələrində keyfiyyətin daim artırılması və məhsulun rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsinin daha real idarəetmə yanaşması sistemli yanaşmadır. Sənaye məhsulunun keyfiyyətinin idarə olunması sistemli yanaşma prinsipinin reallaşdırılmasının əsas yolu isə inteqrasiya olunmuş keyfiyyət menecmenti sistemlərin yaradılmasından keçir və bu məsələlər indiyədək kifayət qədər işlənməmişdir.

Dissertasiya işinin məqsədi və tədqiqatın məsələləri. Dissertasiya işinin yerinə yetirilməsində məqsəd yüngül sənaye məhsullarının keyfiyyət göstəricilərini, rəqabət qabiliyyəti və keyfiyyətinin qiymətləndirilməsi məsələlərini, optimallaşdırmanın metodoloji müddəalarını, yüngül sənaye məhsulunun keyfiyyətinin idarə edilməsində sistemli yanaşmanın rolunun təyini, yüngül sənaye məhsulunun keyfiyyətinin idarə edilməsinin əsas tendensiyaları və inkişaf istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, yüngül sənaye məhsulunun keyfiyyətinin idarə edilməsi sahəsində əsas nəzəri-metodoloji müddəaların dəqiqləşdirilməsi, sənayedə məhsulun keyfiyyət səviyyəsi və keyfiyyət sisteminin formalaşmasının metodoloji müddəaları və prinsiplərinin işlənməsi, yüngül sənaye məhsulunun keyfiyyətinin rəqabət qabiliyyətinə təsirinin xarakterinin müəyyən edilməsi təklif edilmişdir.

Elmi yenilik. Magistr dissertasiya işinin hazırlanması zamanı aşağıdakı elmi yeniliklər müəyyənləşdirilmişdir:

ölkədə və xaricdə idarəetmə nəzəriyyəsi və praktikasının təhlili əsasında yüngül sənaye məhsulunun keyfiyyətinin idarə edilməsinin əsas tendensiya və inkişaf istiqamətləri müəyyən edilmişdir; sistemli yanaşma əsasında yüngül sənaye məhsulunun Kİ və KS yaradılmasının kompleks prinsipləri işlənmişdir; iki və üçölçülü matris əsasında məhsulun keyfiyyətinin idarə edilməsinin baş, əsas və təminədiçi funksiyalarının formalaşdırılması metodu işlənmişdir; məhsulun keyfiyyət sisteminin (KS) layihələndirilməsi, reallaşdırılması və təkmilləşdirilməsinin metodoloji müddəaları və FƏDA metodu işlənmişdir; üç ierarxi səviyyədə yüngül sənaye məhsulu və onun keyfiyyət sisteminin sistemli optimallaşdırılması modelləri işlənmişdir, inteqrasiya olunmuş keyfiyyət

menecment (İKMS) sisteminin metodları işlənmişdir; yüngül sənaye məhsulunun keyfiyyət səviyyəsi, rəqabət qabiliyyəti və KS-nin qiymətləndirilməsinin metodiki müddəaları və riyazi modelləri işlənmişdir, retrospektiv və proqnoz informasiyalar əsasında yüngül sənayedə menecerlərin sistemli MKİ-yə münasibətlərinin dialektik təkamül mərhələləri müəyyən edilmişdir.

Dissertasiya işinin təcrübi əhəmiyyəti. Yüngül sənaye məhsulunun keyfiyyətinin idarə edilməsinə dair işlənmiş metod və əsaslandırılmış metodoloji müddəaların, tövsiyələrin və təkliflərin məcmusundan ibarətdir və onlar mühüm elmi-texniki problemin həlli kimi qiymətləndirilə bilər. Bu problem Yüngül sənaye məhsulunun keyfiyyətinin sistemli idarəetmə əsasında müntəzəm artırılmasından ibarətdir. İşlənmiş metod və vasitələr, metodoloji müddəalar, təkliflər və tövsiyələr yüngül sənaye müəssisələrində səmərəli MKS-in yaradılması və fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi üçün geniş imkanlar açır. Tədqiqatın nəticələri yüngül sənaye və digər sənaye sahələrində, habelə ali və orta ixtisas məktəblərində müvafiq təhsil proqramlarında, ixtisasartırma kurslarının tədris prosesində istifadə oluna bilər.

İşin nəticələrinin həyata keçirilməsi. İşin nəticələrinin tətbiqi yerli yüngül sənaye müəssisələrində nəzərdə tutulur. Aparılan tədqiqat zamanı alınan nəticələr, müəyyən edilmiş problemlərin həlli yolları və göstərilən təkliflərin təcrübi olaraq həyata keçirilməsi, yüngül sənaye məhsullarının keyfiyyətinin və rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına köməklik göstərə bilər. Bu da həmin müəssisələrdə optimal keyfiyyət göstəricilərinin nomenklaturasının seçilməsində, məhsulların etibarlılığının artırılmasında, məhsulların optimal keyfiyyət səviyyəsinin qiymətləndirilməsində və təminatında, həmin sahənin müəssisələrində keyfiyyət sistemlərinin səmərəli qurulmasında müsbət nəticələr verəcəkdir.

İşin müzakirəsi. İş 2017-ci tədris ilində Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin “Standartlaşdırma və sertifikatlaşdırma” kafedrasının əməkdaşlarının ümumi iclasında müzakirə edilmişdir.

İşin quruluşu və həcmi. Magistr dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və təkliflərdən, istifadə olunmuş 28 ədəbiyyatın siyahısından ibarətdir. İşin həcmi 71 səhifədən, 24 şəkildən və 4 cədvəldən ibarətdir.

FƏSİL I. NƏZƏRİ HİSSƏ

1.1. Yüngül sənaye məhsulunun keyfiyyətinin idarə edilməsində sistemli yanaşmanın rolu

İnkişaf etmiş ölkələrdə sənaye məhsullarının yüksək keyfiyyətinə həmin ölkənin ən əhəmiyyətli bir sərvəti kimi baxırlar. Həmin məhsulların keyfiyyətli olması dövlətin beynəlxalq aləmdə nüfuzunu müəyyən edir. Keyfiyyətli məhsul hər bir şəxsin və ümumilikdə cəmiyyətin tələbatının ödənilməsi üçün əsas amillərdən biridir. Yalnız keyfiyyətli məhsul əsasında müəssisə öz inkişafını göstərə və gəlir əldə edə bilər. Odur ki, bazar münasibəti şəraitində məhsulun keyfiyyətli olması və onun rəqabətinin artırılması bu günün ən vacib məsələlərindən biridir. Yüngül sənaye məhsullarının keyfiyyətinin yüksək olması və rəqabətə davamlılığını müəyyən edən amillər kifayət qədərdir. Onlardan bir neçəsini göstərmək olar:

- hər bir şəxsin istənilən müəssisələrdə istehsalın bu günün tələblərinə uyğunlaşdırılması;
- istehsalatın bütün sahələrində beynəlxalq aləmdə ETT-nin rolunun artırılması;
- buraxılan məhsulun layihəsinin sahələndirilməsi və yeni müasir texnologiyalardan istifadəsi;
- aşağı səviyyəli məhsulların cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməməsi;
- müəssisələrdə uğurlu siyasət aparılması və səmərəli təkliflərin daim yaxşılaşdırılması.

Dünyanın hər bir ölkəsi üçün göstərilən səbəblərdə dünya bazarında rəqabətin davamlılığını da göstərmək lazımdır. Rəqabət nəinki beynəlxalq aləmdə, həmçinin Respublikamızda da daim yüksəlməkdədir. Bu göstərici bir çox müəssisə strukturasının ekspertlərinin nəticəsinə əsaslanır. Belə tədqiqatlar Ukrayna Ali İqtisadiyya Məktəbi, Türkiyənin bir neçə nüfuzlu universitetlərində aparılmışdır [2]. Bu qiymətləndirmə göstərir ki, Respublikamızda da rəqabət daim diqqət mərkəzindədir.

Ekspertlərin nəticəsi kimi göstərmək olar ki, son illər Azərbaycanda istehsal olunan məhsulların rəqabət qabiliyyəti yüksəlmişdir.

Bundan başqa Respublikaya daxil olan və Respublikadan xaric olan məhsullar arasında rəqabət qabiliyyəti dərəcəsi hiss olunur, rəqabət qabiliyyəti dərəcəsi hiss olunur. Yəni ki, Respublikaya idxal olunan məhsullar və yerli məhsullar arasında sağlam rəqabət görünür. Bu xüsusilə yerli sənaye məhsullarında daha aydın görünür. Məhsulun keyfiyyətindən başqa rəqabətin dözümlülüyü, satışın beynəlxalq olması, müasir texnologiyaların gətirilməsi, informasiya texnologiyalarının olması, xarici valyutanın çoxalması və s. kimi amillərlə bağlıdır.

Bununla bağlı son dövrlər nəinki rəqabətin yüksəlməsi, eyni zamanda bir çox ölkənin iqtisadi cəhətdən bir-birinə yaxınlaşması metoduna çıxmışdır. Məsələn, Avropa İttifaqı və MDB ölkələri arasındakı iqtisadi yaxınlaşmaları qeyd etmək lazımdır. Artıq sübut olunmuşdur ki, hər bir ölkənin iqtisadiyyatı inteqrasiya etdikdə onlar bazada daha dayanıqlı olur. Oudur ki, Respublikamız üçün nəinki MDB ölkələri həmçinin Avropa bazarına çıxış vacib məsələlərdən biridir. Son vaxtlar Respublika Prezidentinin çıxışları bira daha göstərir ki, qeyri-neft sektoru unlişaf etməlidir və biz yeni bazarlara çıxmalıyıq. Kənd təsərrüfatı, yüngül sənaye, maşınqayırma və s. sahələr yenidən işlənməlidir.

Xarici bazarların olması məhsullarımızın ixrac olunması ixracın dövrüyəsi və strukturu ilə xarakterizə edilir. Bu günkü vəziyyətdə Azərbaycan yüngül sənayesini qənaətbəxş hesab etmək çətindir. Bunun üçün 2005-2015-ci illərdə Azərbaycanda məhsul ixracının strukturunu nəzərdən keçirək (*cədvəl 1.1 və 1.2*) [7].

Cədvəldə də göründüyü kimi Respublikanın xarici ticarət dövrüyəsi son illər azı 10-11 dəfə artmışdır. İxrac strukturundakı bu artıb azalmanın bir çox amilləri vardır. Ən əvvəl, yüngül sənaye məhsulu istehsal həcmnin azalması Respublikamız üçün neft sənayesi ilə bağlıdır. Belə azalma xüsusi ilə cihazqayırma maşınqayırma, metallurqiya sahələri üçün xarakterikdir. Bu səbəblərdən ən vacibi isə həmin məhsullar aşağı keyfiyyətli olmuşdur.

Cədvəl 1.1

Azərbaycanda xaricə idxal olunan məhsulların dövriyyəsi, mlrd. dollar

İl	XTD	İxrac	İdxal	Ticarət balansı
2005	3,9432	1,6533	2,2608	1,5914
2006	4,8520	3,4192	2,3346	1,9946
2007	4,94388	3,2677	2,5742	1,5936
2008	6,3182	3,6918	3,5354	-1,457
2009	8,1422	4,7171	4,6170	1,881
2010	9,6693	5,4483	5,3130	1,2461
2011	12,6503	7,4720	6,3663	2,1150
2012	14,863	8,986	7,877	2,566
2013	15,668	9,897	8,669	2,768
2014	19,345	11,456	6,778	3,456
2015	38,8251	22,2238	7,6094	15,8366

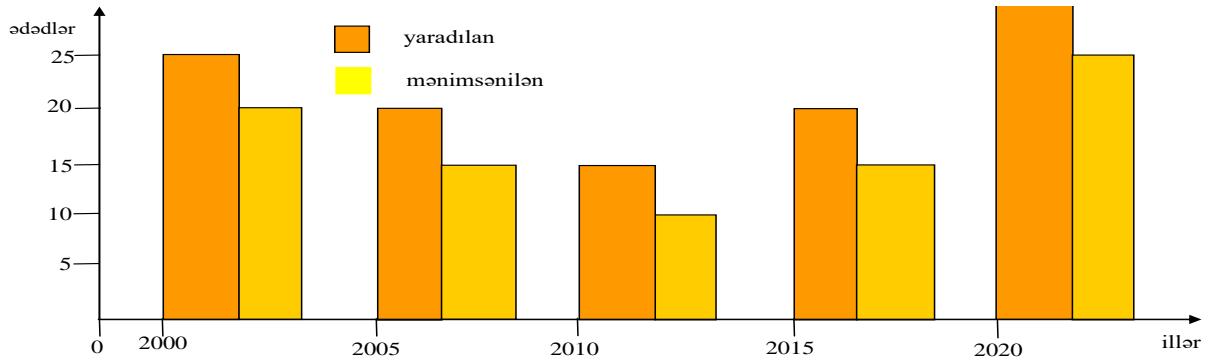
Cədvəl 1.2

Xarici ölkələrin ticarət dövriyyəsi, mlrd. dollar

Ölkə	XTD	İxrac	İdxal	XTD-nin saldosu
ABŞ	899	557	662	-105
Almaniya	937	530	509	+22
Yaponiya	684	450	243	+108
Fransa	566	346	230	+26
İngiltərə	523	293	333	-41
Hollandiya	285	160	245	+5
Honkonq	350	128	122	-5
Rusiya	84	40	46	+4
Azərbaycan	37,82	31,43	7,69	+24,82

Tədqiqat göstərir ki, buraxılan məhsulların keyfiyyətsiz olmasının əsas səbəblərindən biri də yeni texnologiyaların Respublikaya az transfer olmasıdır. Buraxılan məhsulların yeniləşmə tempində də aşağılanma hiss edilir. Belə ki, 2000-2020-ci illər ərzində ekspert qiymətləndirilməsi göstərir ki, yaradılan və məninsənən məhsul nümunələrinin sayı (şək.1) kifayət gədər aşağıdır.

Təhlil göstərir ki, son zamanlar istehlakçılara aşağı, keyfiyyətli məhsul verilir. Belə ki, 2011-ci ildə dövlət nəzərət orqanlarının yoxladığı müəsislərdə (57,8%)-də nöqsanlı məhsul aşkar edilmişdir. Standartlaşdırma, Metrologiya və Patent üzrə Dövlət Komitəsinin yoxladığı 90-dan çox müəsislərin 50-sində məhsul yalnız ekoloji göstəricilərinə görə normativlərə uyğun gəlməmişdir.

Şəkil 1.1. Düzəldilən sənaye məhsulu nümunələrinin sayı, ədəd

Bütün keyfiyyət göstəricilərinə nəzarət etdikdə isə demək olar ki, bütün müəssisələrdə standartlar pozulmuşdur. Ona görə də hesab edirəm ki, bütün müəssisələrdə beynəlxalq standartların tələbləri mütləq tətbiq edilməlidir. Əks halda keyfiyyətli məhsuldan söhbət gedə bilməz. Məhsulun keyfiyyətinin aşağı olması tək-cə göstərdiyimiz səbəblərdən asılı deyil. Bunlar 1990-cı ildən sonra bütün MDB ölkələrində iqtisadi islahatların aşağı olması ilə bağlıdır. Həmin islahatın əsas səbəblərindən biri də savadlı iqtisadçılarımızın az olması ilə bağlıdır [4,7].

Qərbin maliyyə-iqtisadi təşkilatı tərəfindən hazırlanmış “Xyuston məruzəsi”-ndə Şərh edilmişdir ki, xəstələnmiş bazar iqtisadiyyatı qeyri-dayanıqlı iqtisadiyyat gec-tez çökəcəkdir [7,14].

Mərkəzləşmişdirilmiş planlı iqtisadiyyat bazar münasibətlərini aşağı salır. Belə olan halda sistemli yanaşma metodu ən müasir hesab olunur.

Təhlil göstərir ki, real şəraitdə uyğunlaşmayan belə layihələrin istifadəsi xeyli dərəcədə ölkə səviyyəsinin dağılmasına gətirib çıxardır, məhsulun keyfiyyətinin aşağı olması bazarların itirilməsi ilə sonra çıxır. Böyük rus filosofu İ.A.İlin deyirdi “Keyfiyyət ülvüddür və hec bir vaxt kəmiyyətə əvəz olunmur. Keyfiyyət pisdirsə, məhv qacılmazdır.

Bu deyilənləri nəzərə alaraq aşağıdakıları göstərmək olar:

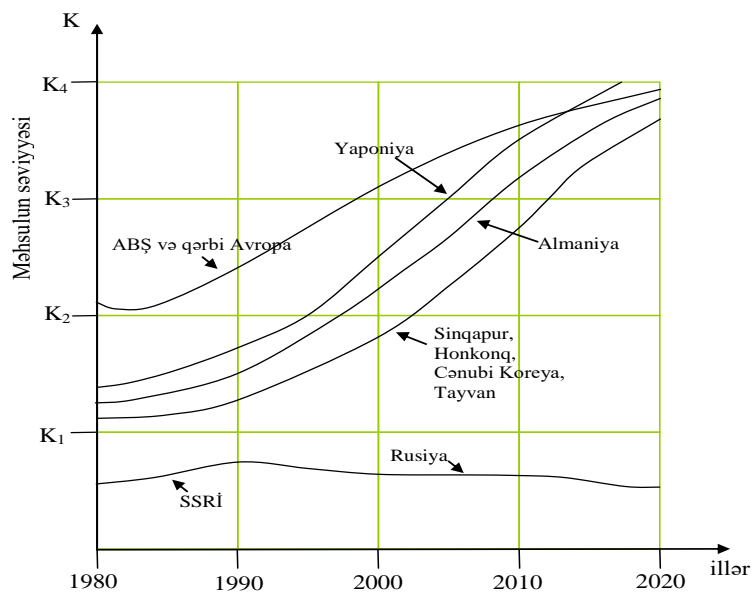
- İnsan həyatında keyfiyyət ən vacibdir.
- Yüksək keyfiyyətli məhsul yaratmaq üçün yüksək keyfiyyətli kadr və texnologiya lazımdır.

- Keyfiyyəti yüksəltməmək, təkmilləşdirməmək çox böyük fəsadlar verir.
- Keyfiyyətli xammal material olmadan keyfiyyətli məhsul almaq olmaz.

Qeyd etmək lazımdır ki, məhsulun və xidmətlərin keyfiyyətsiz olması ekoloji cəhətdən də xüsusi fəsadlar törədir. Məsələn Çernobıl ATM elektrik stansiyasının partlaması. İndi istehsalçılar elə məhsul buraxmalıdır ki, istehlakçılar onlara inansın, məsələn hər bir müəssisə elə məhsul buraxmalıdır ki, arada işləyən işçilər həmin məhsulu öz müəssisəsindən alsın başqa xarici dövlətdən gələn məhsul dalınca qaçmasın, onda müəssisənin də gəliri artar, müəssisə öz inamını sübut etmiş olar.

Belə olan halda onun istehsal gücündə artmış olar, Respublikamızda da bu cür məhsullar istehsal olunmağa başlamışdır. Məhsullar Sumqayıt tekstil fabrikinin məhsulları dünya bazarına yavaş-yavaş çıxmağa başlamışdır.

Tədqiqatlar göstərir ki, ABŞ məhsulları keyfiyyətinə və uzun ömürlüyyəinə görə lider ölkə hesab olunur, ondan sonra Almaniya, Yaponiya, Sinqapur kimi ölkələrdə liderlər sırasına daxil olurlar. Ekspert sorğusu göstərir ki, sənaye məhsulunun (şəkil.1.2) keyfiyyətinə görə ölkələr arasında keyfiyyət səviyyəsi belədir.

Şəkil 1.2. Dünya ölkələrində sənaye məhsulunun keyfiyyət səviyyəsi

Azərbaycan üçüm 30-40 –il əvvəl olduğu kimi həm əmək səviyyəsini həm də məhsulun rəqabət səviyyəsi bir vəzifə kimi cəmiyyət qarşısında durur. Qeyd etmək lazımdır ki, həm məhsuldarlığını artırmaq xammal, material məsrəfləri azaltmaq maddi-texniki bazanı yüksəltmək yeni savadlı kadrlar hazırlamaq tələb olunur.

Beləliklə yüngül sənaye məhsullarının keyfiyyət səviyyəsinin yüksəldilməsi və rəqabət qabiliyyətinin dayanıqlı olması hər bir müəssisə üçün ən vacib şərtlərdən biri olmalıdır. Bu günkü bazar münasibətlərində bu kimi vacib məsələlərin həlli hər bir fərd üçün vacibdir əks halda bu müəssisə üçün böyük təhlükə yarana bilər [10,11].

Qeyd olunanlardan belə bir nəticə çıxartmaq olar ki, bu cür problemlərin həlli yalnız səmərəli idarəetmə yolu ilə həll olunur. Hazırda elm və texnikanı kadrların bilik və bacarıqlarını keyfiyyətin yüksəldilməsinə və rəqabət qabiliyyətinin dayanıqlı olmasına yönəltmək lazımdır[10,]. Beləki, məhsulun keyfiyyətinin təmin edilməsi bir sahə kimi keçmiş SSRİ-də 60-70-ci illərdə bu sahəyə böyük diqqət ayrılmışdır. O, dövrlər bu sahə üçün çoxlu elmi tədqiqatlar aparılmış və çoxlu kitablar yazılmışdır. Bu məsələlərə dair yazılmış elmi-tədqiqatların əsas istiqamətləri ondan ibarət idi ki, MKİ-də əsas məsələ müəssisədə hər bir sahəyə aid edilirdi. Əsas məsələ müəssisədə hər bir sahəyə aid edilirdi [11].

Bütün hallarda məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsini həmişə düz xətt üzrə aparmaq qeyri-mümkün idi. Ona görə ki, hər bir istehsalçı üçün məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi başqa bir müəssisədə eyni bir məhsul üçün xarakterik olmur. Yəni ki, bir müəssisə zay xammal verir başqa bir müəssisə həmin xammaldan keyfiyyətsiz məhsul hazırlayır. Bunun üçün MKİ-də sistemli yanaşma olmalıdır. Yalnız bu formada qoyulan məsələnin həllinə nail olmaq olur [12,13]. Bu metoddan başqa kompleks metod, mərkəzləşdirilmiş, inzibati metod bu metodlarda MKİ-də özünü tam doğrultmadı. Bu metodların mahiyyəti ondan ibarət idi ki, çoxlu məhsul istehsal et-keyfiyyət mənlilik deyil prinsipi idi. Bəzi hallarda bir müəssisə üçün lazım olduğundan artıq proseslər gedir, artıq işçilər cəlb olunur. Bu da məhsulun maya dəyərinin artmasına səbəb olur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki,

bu kimi metodları yenidən ekspert etmək və nəzərdən keçirmək çətin olur. Buna baxmayaraq bu metodları yenidən təkmilləşdirmək bu günün tələblərinə uyğun qurmaq zərurəti yaranır. Belə olmasa buraxılan məhsulların bazarlarda dayanıqlı olması çox çətin olar [11,12].

Qeyd edək ki, keyfiyyətin idarə olunması ümumilikdə müəssisənin idarə olunması bir prioritet vəzifə kimi aşağıda göstərilənlərdən asılıdır.

- istehsalçı məhsulunu vaxtında təhvil verməlidir;
- məhsulun maya dəyəri aşağı olmalıdır;
- Məhsul kütləvi istehsal olunmalıdır.

Tədqiqatlar göstərir ki, bəzi müəssisə rəhbərləri bilərəkdən məhsulun keyfiyyət səviyyəsini şişirdir. Doğru olmayan reklamlardan istifadə edirlər. Lakin xarici təsirlər göstərir ki, müəssisə menecerləri məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün birinci yerə müəssisənin adını brendini düşünür və rəqabət qabiliyyətini əsas götürür.

Bəzi klassiklər öz əsərlərində göstərirlər ki, müəssisə öz alıcılarını ən yaxşı mal və xidmət ilə saxlayırlar. Bütün digər fəaliyyət növləri keyfiyyətin yüksəldilməsini və məhsulun dayanıqlı olması bir çox Avropa ölkələrində rədqiq edilmiş və təsdiq edilmişdir[13,14].

Bu tədqiqatlara ekspert kimi kiçik biznes məktəblərində cəlb edilmiş və onlarda öz növbəsində “keyfiyyətin idarə olunmasını” qeyd etmişlər. Buna bənzər nəticələr bəzi MDB ölkələrində də müşahidə edilmişdir [9]. Beləliklə belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, hər bir özünə hörmət edən müəssisə üçün keyfiyyət rəqabət qabiliyyəti xarici və daxili bazar üçün prioritet sayılır [6].

Bu fikirləri 2013-cü ildə 65 ekspert arasında apardığımız sorğuda təsdiqləmişdir. Yüngül sənaye müəssisələrinin I-ci və II-ci dərəcəli rəhbərlərinin təmsil olunduğu bu araşdırmalarda ekspertlərin əksəriyyəti məhsulun keyfiyyət göstəriciləri qrupunda rəqabət qabiliyyətinin 85-95%-lə qeyd etmişlər. Buna görə də Kİ müəssisələrində keyfiyyətə xüsusi diqqət göstərilməlidir. İnkişaf etmiş ölkələrdə firma və şirkətlərdə son dərəcə sərt qaydalar tətbiq olunur ki, bu da öz

bəhrəsini verir. Bu kimi sistemlər bizim Respublikamızda da bəzi şirkətlərdə tətbiq olunmağa başlanılmışdır ki, bu da öz müsbət nəticələrini verməkdədir [18,19].

Xarici ölkələrdə bəzi firma və şirkətlər beynəlxalq standartların tələblərinə uyğun məhsul istehsal edirlər ki, bu da öz növbəsində daxili və xarici bazarda öz dayanıqlı olmasına şərait yaradır. Belə olan halda əksər müəssisələr bunsuz məhsul istehsal etmək qeyri mümkün olduğunu anlamağa başlamışlar.

Bizim ölkəmizdə də bu kimi tədbirlər də son vaxtlar mütəmadi olaraq keçirilir, bu da firma və şirkətlər üçün öz müsbət təsirini verməkdədir [8,9].

Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, KMS-ni tətbiq etmədən heç bir müəssisədə məhsul istehsal etmək mümkün deyildir, çünki istehsal olunan məhsul sonda inkar olunur. Bu da müəssisə üçün çox ağır maliyyə itkisi deməkdir. Deməli müəssisə ilk növbədə xarici bazarda özünə yer tutmaq üçün bir nömrəli vəzifəsi KMS-nin tələblərini müəssisənin hər bir sahəsinə tətbiq etməlidir. Deməli müəssisədə bütün işlər hər bir sahə üçün prioritet olmalıdır. Yəni keyfiyyətin idarə edilməsi yeni bir düşüncə olmalıdır və hər bir şəxs bunu öz sahəsində tətbiq etməlidir. Belə olan halda müəssisə bütövlükdə bu məsələnin həllini birlikdə həll etmiş olur. Bu da müəssisə üçün çox gözəl nəticələr verir.

Ölkəmizdə yüngül sənaye müəssisələrində hər bir konkret obyekt üçün KS yaratmaq lazımdır ki, istehlakçıların bütün tələbləri ödənilmiş olur [12,13]. Deməli hər bir metod və müddəalar hər bir müəssisədə yenidən təkmilləşməsi və yeni qərarlar qəbul edilməlidir. Belə olan halda köhnə metodlardan imtina etmək və müasir yeni beynəlxalq metodlardan istifadə etmək lazımdır. Təbii ki, belə olan halda yeni formalaşmış metod və təkliflər MKİ-də yeni yollar göstərəcək və nəticəsi müsbət olacaqdır.

Beləliklə göstərmək olar ki, MKİ-də sistemli yanaşma yeni bir müasir metod hesab olunur və bu metod hər bir müəssisə üçün prioritet sayılır.

1.2. Sənaye məhsulunun keyfiyyətinin idarə olunmasının nəzərinə və təcrübi məsələləri

Yüngül sənaye məhsulunun keyfiyyətinə kompleks planda baxdıqda məlum olur ki, məhsulun keyfiyyətinə xüsusi diqqət verilməsi çoxdan məlumdur.

Məsələn, hələ I Pyotrun Rusiya ordusuna gətirilən ordu üçün lazım olan məhsulların keyfiyyət səviyyəsinin təmin edilməsinə dair fərman olmuşdur [14].

Sondövrə yüngül sənaye istehsalının inkişafı firma və şirkətlərdə məhsulu istehsalı həcmilərinin artması keyfiyyətə nəzarət üzrə xüsusi orqanların yaradılması zərurətini reallaşdırmışdır.

Texniki nəzarət şöbələri hər bir müəssisələrdə yaradılmışdır. Bu da öz növbəsində öz müsbət nəticələrini vermişdir. TNŞ-in əsas vəzifəsi həmin vaxtlar buraxılan məhsulun yararlı və yararsız olmasını qiymətləndirirdi. Qeyd edək ki, həmin dövrdə bəzi yüngül sənaye müəssisələrinin əməkdaşları, mütəxəssislər və rəhbərliyi keyfiyyət sahəsində sistemli yanaşmanın yollarını axtarırdılar. Bu zaman həmin metodun yaramasına dair çoxlu suda təcrübə və metodlar toplamışdılar. Onlardan bir hissəsi təbliğ olunur və müəyyən hissəsi tətbiq olunurdu.

Məsələn, keçən əsrin ortalarında bir neçə halı xatırlamaq olur. Məhsulun qüsursuz hazırlanması etibarlılıq və resurslara qənaət, qüsursuz əmək, motivasiya [4, 5, 6]. Göstərilən bu təkliflər KMS-də şübhəsiz ki, öz müsbət təsirini verirdi. Həmin müsbət nəticələrdən bəzilərini göstərmək olar:

1. Bu sistemlər müəyyən dərəcədə əməyin və məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsində bəzi məqsədlərə çatmağa imkan yaradırdı.

2. Keyfiyyət sahəsində siyasət və bu sahədə təcrübə keyfiyyətə nəzarətin təsiri operativ idarəetmə orqanına şevrilmişdi.

3. Hər bir müəssisədə keyfiyyət sistemi hər bir işçi və ya bölmə üçün əməyin keyfiyyət əmsalının kəmiyyətə qiymətləndirilməsi müsbət nəticələr verirdi.

4. Buraxılan məhsulun təkmilləşdirilməsi, layihələndirilməsi üzrə aparılan işlər istehsalçı və istehlakçı arasında qarşılıqlı münasibətləri yaxşılaşdırırdı.

Bir sıra keyfiyyət sistemlərinin inkişafı və imkanları son dərəcə aydın idi ki, onlardan bəziləri MDB və digər xarici ölkələrin müəssisələrində geniş tətbiq olunurdu. Məsələn yararlı məhsul, ABŞ-da “sıfır defekt” Almaniyada “bütünlüklə yararlı” adı ilə və bir sıra Avropa ölkələrində tətbiq olunmuşdur [14,15].

Qeyd etdiyimiz üstünlüklərə baxmayaraq bütün bu sistemin bəzi mənfi göstəriciləridə var idi. Məsələn məhsulun həyat dövrü üzrə məhdud tətbiq olunur, bəzilərinin əhatə dairəsi kiçik idi, bəzilərinin MKİ AİS-də girməsi mümkün deyildi.

Qeyd olunanlara nəzərən demək lazımdır ki, praktiki olaraq bu sistemlər məhsulun keyfiyyətini deyil, əməyin motivasiyasını nəzərdə tutur. Ona görə də keyfiyyət məsələsinin həlli bütün firma və şirkətlərdə, kompleks sisteminin tətbiqinə tələb olunurdu. Yəni hər bir şəxs öz işinin ohdəsindən layiqincə gəlməli idi. Bütün müəssisələrdə, şirkətlərdə MKİ sisteminin tətbiqi sistemli yanaşma metodu ilə həyata keçirilməlidir [15,16]. 80-ci illərdə keçmiş SSRİ-də standartlaşdırma komitəsində bu məsələ ilə bağlı çoxlu sayda elmi araşdırmalar aparıldı və müsbət işlər görüldü. Bu işin nəticəsində məhsulun keyfiyyətinin idarə edilməsində bu problemin həlli yolları araşdırıldı.

O, dövrlər bu məsələnin həlli olkədə keyfiyyətin idarə olunması mərkəzləşdirilmiş – inzibati metodla təşkili tələb olunurdu. Bütün bunlar tələb olunan metodlar, müddəalar təklif və tövsiyələr həmin dövr üçün müəssisələr üçün münbit şərait yaradırdı. Bu haqda o vaxtki ədəbiyyatlarda xüsusi qeydlər edilib[16,17].

Bu müddələrdə göstərilirdi ki, MKİ-sistemi istehsalın alt qurumu kimi göstərilirdi. Bunun üçün keyfiyyət proqramları, keyfiyyət siyasəti işləmək təklif olunurdu.

MKİ-sistemi bütün sahələrdə tətbiq olunur və təbliğ edilirdi. Bu sahədə hansı təşkilat və müəssisə öz işini yaxşı qururdusa müsbət nəticələr əldə edir, bazarda məhsulu yaxşı satılırdı. Sonrakı dövrlərdə AİS-və informasiya texnologiyaları geniş tətbiq edilməyə başladı. Bu idarəetmə keçmiş SSRİ-də geniş

vüsət aldı iri zavodlarda məsələn Vaz, Qaz və başqa maşınqayırma və metallurgiya sahəsində geniş istifadə edildi. Bunlara nümunə olaraq AIS, İKT göstərmək olar.

Bunlar isə məhsulun bütün həyat dövrünü əhatə etməli idi [17]. MKİ- və AIS-i müxtəlif təyinatlı yüngül sənaye müəssisələrində geniş tətbiq olunurdu. Bunlar cədvəl 1.3-də öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 1.3

Məhsulun keyfiyyətinin idarə edilməsinin illər üzrə inkişaf mərhələləri

Əsas dövrlər	1960-cı ilə qədər	1963-1964	1964-1971	1971-1976	1976-1989	1989-1991
İdarəetmə sisteminə münasibət	Məhsulun texniki çıxdaş edilməsi sistemi	Qüsursuz məhsul	Qüsursuz əmək	MKİ	MKİ KS	MKİAS (keyfiyyət sistemi)
İdarəetmə obyektı	Çıxdaşetmə prosesi	İstehsal prosesi	əmək prosesi	Layihə, istehsal, istismar	Layihə, istehsal, satış, istismar	Məhsulun bütün həyat dövrü
MKİ-nin məqsədi	Yaralı məhsul	Yaralı məhsul	Yaxşı keyfiyyətli məhsul	Yüksək keyfiyyətli məhsul	Yüksək keyfiyyətli məhsul	Rəqabət qabiliyyəti məhsul
Sənəd bazası	Təlimat, əsasnamə, əmrlər və s.	Təlimat, əsasnamə, tədbirlər və s.	Təlimat, normalar, standartlar, metodik göstərişlər və s.	QOST-lar müəssisə standartlar, tədbirlər və s.	Tədarükçü, layihəçi, fəhlə, mühəndis	BS İSO 9000
Əsas cavabdehlik daşıyanlar	TNŞ işçiləri	Fəhlələr, icraçılar	Fəhlələr, mühəndislər	Layihəçilər, tələbələr, mühəndislər	Tədarükçü, layihəçi, fəhlə, mühəndis	Prosesin bütün iştirakçıları
Əsas qiymətləndirmə göstəricisi	Zaydan itkilər	İlk dəfə təhvil verilən məhsulun faizi	əməyin keyfiyyət göstəricisi	Keyfiyyət əmsalı	Sahə üzrə keyfiyyət əmsalı	Tələblərin ödənilməsi, mənfəət

- KİS-də normativ sənədlərə baş təşkilat tərəfindən nəzarət az olunurdu;
- MKİ-sistemində bəzi rəhbər işçilər zəif rəhbərlik edirdi;
- MKİ-də yuxarə rəhbərlik tərəfindən təzyiqlər göstərilirdi. Bu da işin ahəngini pozurdu;
- Çox vaxtlar məhsulun keyfiyyət sahəsində vəziyyət yaxşı təhlil edilmir, bu isə öz növbəsində sistemin işinə mənfi təsir göstərirdi;
- Bu sahə üzrə məşğul olan kadrlar keyfiyyət qədər motivasiya edilmirdi. Bi da öz növbəsində keçirilən təlimlərə öz mənfi təsirini göstərirdi;

- MKİ-də mütəxəssislər hücdə bütün sahələr üzrə cəlb olunmurdu;
- MKİ-də bəzi hallarda rəhbərliyi TNS öz üzərinə götürür bu isə işdə narazılıq yaradırdı;
- Sistemdə yaranan və tapılan qüsurların operativ izlənməsi təşkil olunmurdu;
- MKİ-sistemində əsas müddəalar unudulur bəzi hallarda yerinə yetirilməsi ləngiyirdi;
- Bəzi hallarda standartlaşdırma obyektləri düzgün seçilmirdi;
- Məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün bəzi şərait və amillər düzgün seçilmirdi ;
- MKİ-də kadrların düzgün seçilməsinə kifayət qədər nəzarət olunmurdu.

Beləliklə, sistemin yaradılması səmərəliliyi tək nöqsanlar ilə deyil həm də metroloji təminatın yaxşı təşkil olunmaması ilə bağlı idi. Əsas səbəblərdən biri də MKİ-sisteminin mexanizminin düzgün yerinə yetirilməməsi yəni istehlakçıya düzgün çatdırılmaması idi. Deməli planlı mərkəzləşdirilmiş iqtisadiyyat şəraitində bundan səmərəli sistem yaratmaq çətin idi [17].

80-ci illərin yarısında MDB ölkələrində və Azərbaycanda rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi, qiymətlərin artması məhsulun keyfiyyətinə hələ də göstərməmişdir. Əksinə bu illərdə müəssisələrdə özbaşımaliq başladı əldə olunmuş hailiyyətlər sıradan şıxdı. Belə bir halda müəssisə rəhbərlərinin üzərinə düşən vəzifələr daha çox idi. Lakin təəsüflə demək lazımdır ki, son məlum hadisələr bunlara mane oldu.

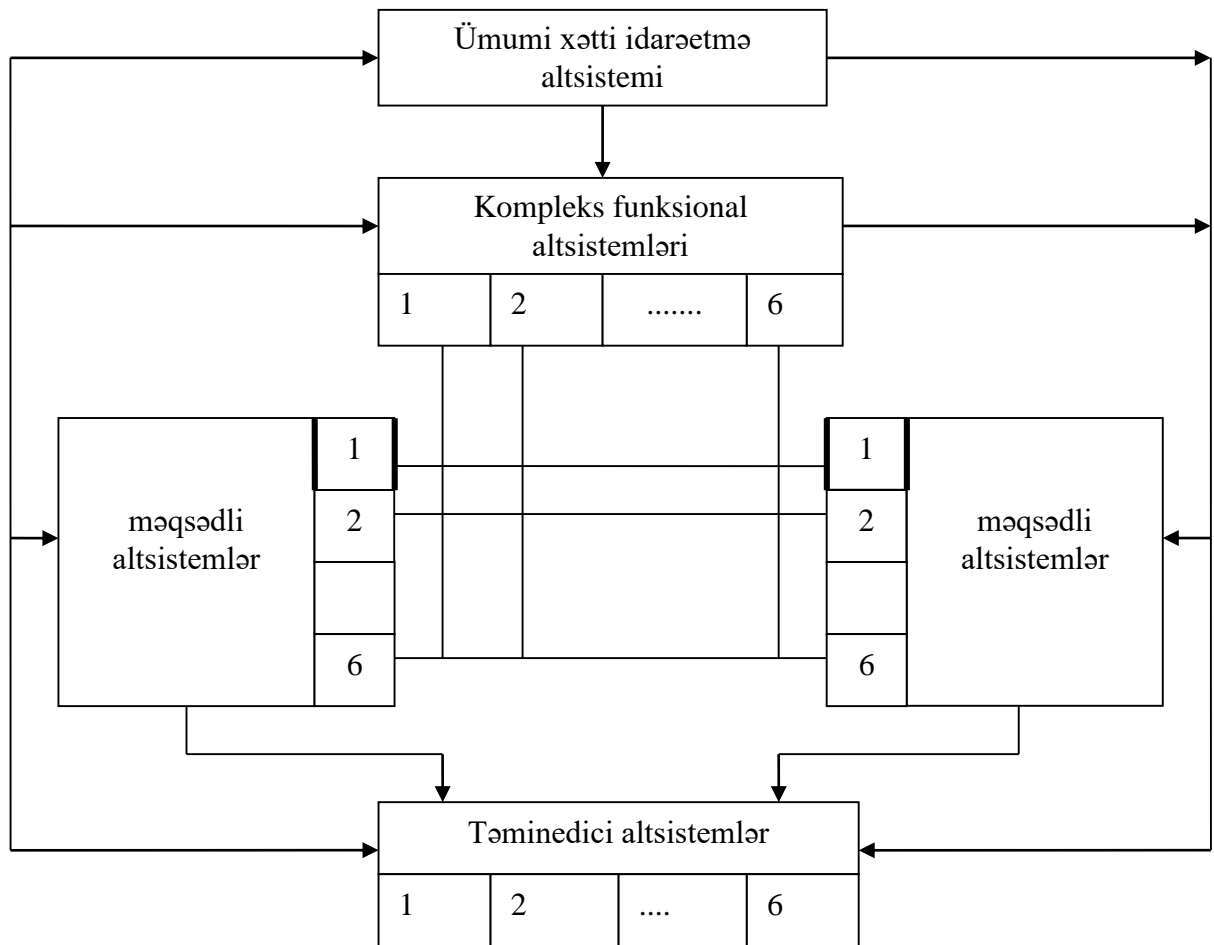
Misal üçün Yaponiyadan ABŞ-nın geri qalmasını göstərmək olar. Burada heç bir “Yapon möcüzəsi” yox idi. Bu sahədə ABŞ-ın arxayın siyasəti ilə əlaqəli idi. ABŞ mütəxəssisləri keyfiyyətə uzun müddət diqqət yetirməlidir, müasir texnologiyalara pul verilmədi, istehlakçıların arzu və istəkləri nəzərə alınması. Bunu nəticəsində Amerika Yaponiyadan geri qaldı.

Beləliklə MKİ-si müəssisə səviyyəsində tədqiqikeçən əsrin ortalarında SSRİ-də KİS yaradıldı [16,17,18]. Bunların hamısı nəzəri-metodoloji cəhətdən mərkəzləşdirilmiş planlı inzibati orqanlar təşkil edirdi.

Qeyd olunduğu kimi rəhbər kadrlar bu sahəyə xüsusi diqqət yetirmirdilər və ona görə də sistemin səviyyəsi yüksək ola bilməzdi. Araşdırmaya onu da əlavə etmək olar ki, keyfiyyətin idarə edilməsinə sistemli yanaşmanı tətbiq etmək lazımdır. Bu həm keyfiyyətə, həm də ümumilikdə müəssisənin idarə olunmasına kömək edir. Bu isə sistemin metodologiyasına müsbət təsir edir. Bu cür yanaşma müəssisənin bütün idarəetmə sistemini ikiölçülü model kimi təsəvvür etmək olar. Eyni zamanda bu model alt qruplardan ibarətdir. Bu modeldə bütün alt qrupları aşağıdakılara bölmək olar (şək. 1.3): məqsədli və təminedicisi funksional, xətti rəhbərlik alt qrupları. Burada MKİ sistemi ilə idarəetmə obyektinin qarşılıqlı əlaqələri nəzərə alınmamışdır [15, 17].

MKİ sistemi ilə məqsədli alt qrup arasında əlaqə düzgün yerinə yetirilmişdir.

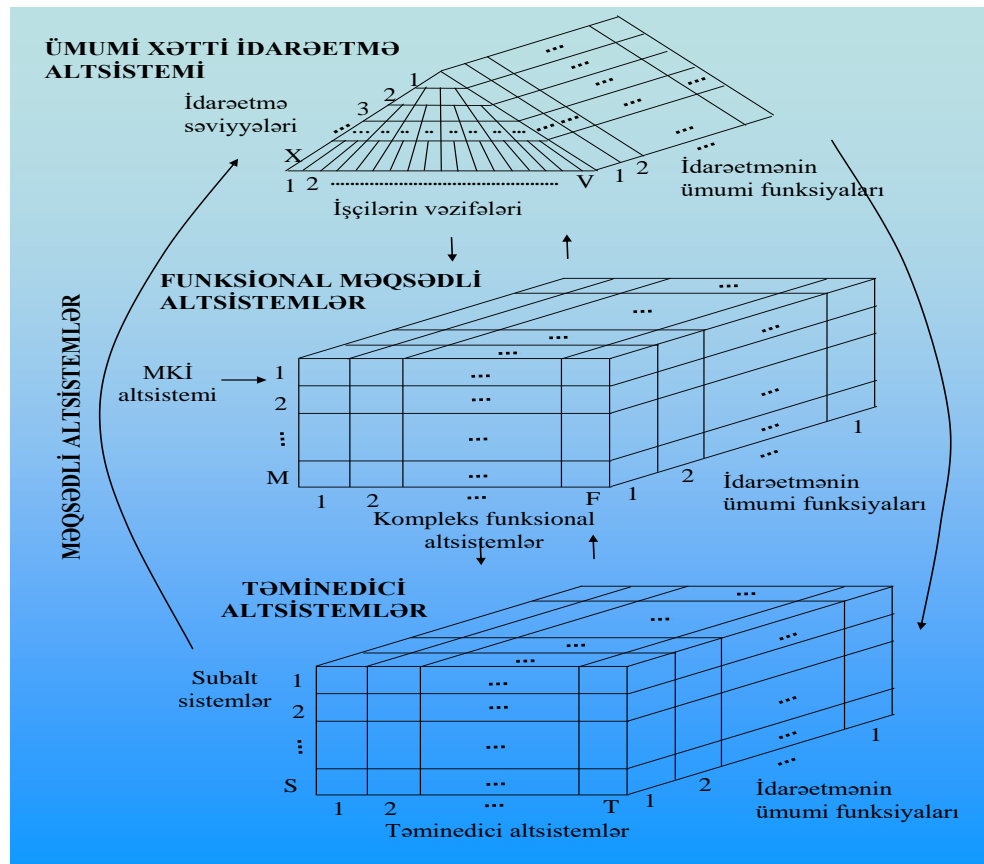
Qeyd olunan nöqsan yüngül sənaye müəssisələrində şəkil 1.4-də təqdim edilən sxemdə üçölçülü funksional-məqsədli nəzərə alınmış və kompleks funksional alt qrupu göstərilmişdir.

Şəkil 1.3. Müəssisənin idarə olunması sisteminin ikiölçülü struktur modeli

Beləliklə keyfiyyətin idarə edilməsi sistemində mənfi göstəricilərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- bu sistemin bəzi kadrlar tərəfindən çətin başa düşülməsi;
- müəssisədə işçilərin fəallağının aşağı olması;
- işçilərin idarəetmə hazırlığının aşağı olması;
- zəif metodiki rəhbərliyin olması.
- müəssisə və onun struktur bölmələri rəhbərlərinin kifayət qədər müstəqil olmaması;
- inzibati-komanda sistemli idarəetmədə personalın əhəmiyyətli stimulumunun olmaması və s.

Şəkil 1.4. Müəssisənin idarə olunması sisteminin üçölçülü modeli

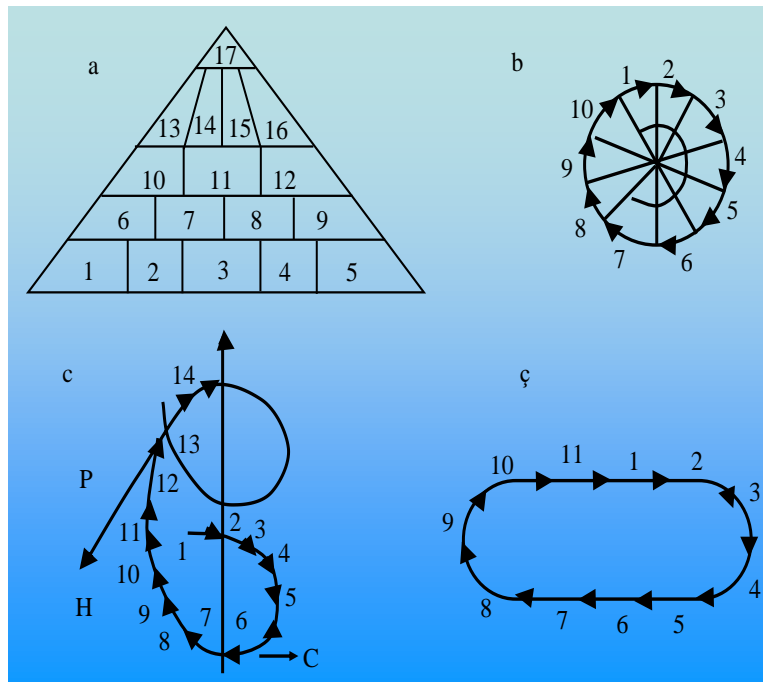
Əsas səbəb isə mərkəzləşdirilmiş iqtisadiyyatın olması idi.

Beləliklə, ümumilikdə dövlət standartlarında təsdiq olunmuş kompleks idarəetmə sistemləri sənaye müəssisələrində KİE-in təkmilləşdirilməsi metodologiyasına bir tövhə kimi səciyyələndirilə bilər.

1.3.Yüngül sənaye məhsulunun istehsalında idarə etmədə dünya təcrübəsi

Yüngül sənaye məhsulunun keyfiyyətinin idarə edilməsində bazar təcrübəsini nəzərə almaqla məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün sistemli yanaşma metodundan istifadə edilməsi bu gün üçün ən vacib məsələlərdən biridir. Bu zaman xarici təcrübə və bu sahədə müəssisənin keyfiyyətli məhsullarını xarakterizə edən istiqamətlər olmalıdır.

Ölkə siyasəti bu zaman əsas amillərdən biri kimi qiymətləndirilir. Bunları nəzərə almadan ölkə ixracını dünya ixracına uyğunlaşması qüri-mümkündür. Bu sahədə dünyada qabaqcıl firma və şirkətlərin təcrübəsindən düzgün istifadə edilməlidir. Bu sahədə bir neçə klassiklərin modelləri vardır, məsələn, Feyqenbaum, Curan və b. (şəkil 1.5). Bu modellərin hər birinin qrafiki təsviri verilmişdir.

Şəkil 1.5. Keyfiyyətin idarə olunmasının bəzi metodları: a – Feyqenbaum modeli; b – Ettinqer – Sittinq modeli; c – Curanın modeli; ç – “keyfiyyət ilgəyi” (İSO 9000 modeli)

MKİ sisteminin modellərinin sonrakı dövrü C.Curanın işləri ilə bağlıdır. Bu model MKİ sisteminin genişlənən spiral kimi təsvir olunur. Bu spiral məhsulun keyfiyyətinin fasiləsiz formalaşması kimi göstərilir [19].

Bu model satış bazarında tələb və təklifin məhsulun keyfiyyətinin istismar göstəricilərinin daim yaxşılaşdırılmasını nəzərdə tutur. Bu isə istehsalçı ilə istehlakçı arasında münasibətləri yaxşılaşdırır [18, 19].

Qeyd olunan bu modellər dünya ölkələrində idarəetmədə keyfiyyətin təmin edilməsində xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Belə səmərəli sistemlərin yaradılmasında ən böyük uğur ABŞ və Yaponiya qazanmışdır. İkinci dünya müharibəsindən sonra sənaye məhsulu bazarında ABŞ dünyada I yerdə dururdu, sonralar isə Yaponiya ABŞ ciddi rəqib olmağa başladı. Bu da onunla əlaqəli idi ki, Yaponiya texnika sahəsində çox inkişaf etməyə başladı. Yapon məhsulları ABŞ məhsullarına nisbətən daha keyfiyyətli istehsal olunurdu. Bu da Yapon məhsullarının dünya bazarında özünə yaxşı yer tutmasına gətirib çıxarmışdır.

Yaponiyada başqa ölkələrdən fərqli olaraq keyfiyyətə nəzarət metodundan daha çox istifadə olunur [19, 20]. Qeyd olunanları nəzərə alaraq bəzi nöqsanlar nəzərdən qaçmamışdır. Bunlara aşağıdakılar aiddir:

- şirkət rəhbərləri məhsulun keyfiyyətinə nisbətən az diqqət yetirir;
- bəzi metodların nisbətən qabaqcıl, statistik metodların tətbiqinə təsir edən amillər var idi;
- normativ-texniki sənədlər istehsalatda düzgün istifadə edilmişdir.

Beləliklə ABŞ-da və yaponiyada bütün müəssisələrdə fəhlədən tutmuş rəhbər işçiyə qədər nəzarət və bütün sahələrdə nəzarət işin gedişinə müsbət təsir göstərdi. Tərbiyə işləri keyfiyyətə nəzarət, məişət, təhsil, kadr hazırlığı və s. işlər daim təkmilləşdirilir və nəzarətdə saxlanılır [20].

ABŞ və Yapon təcrübəsini birləşdirərək onun əsas xüsusiyyətlərini göstərək:

- hər bir müəssisədə istehsalçı ilə istehlakçı arasında qarşılıqlı münasibət;
- sistemli yanaşmada KİE funksiyalarının təminatı;
- KİE-də bütün bölmələrin iştirakı;
- KİE-də kadrların fasiləsiz təhsili;
- MKİ-də keyfiyyət dərnəklərinin fəaliyyətinin təşkili;
- MKİ-də bütün mərhələlərində nəzarət sisteminin gücləndirilməsi;

- Keyfiyyət üzrə Dövlət proqramlarının tətbiqi və nəzarəti;
- əmək vasitələrindən düzgün istifadə;
- motivasiyanın istehsalın bütün mərhələlərində tətbiqi;
- Dövlət nəzarət sisteminin gücləndirilməsi.

ABŞ və Yaponiya şirkətləri MKİ-si üzrə düzgün apardıqları siyasət nəticəsində böyük uğurlar qazandı. Bundan başqa şirkətlər müəssisələr bu sahədə bütün bəndləri aktiv iştirak edirdi [20, 21]. Xarici ölkələrdə şirkətlər KİE-də alıcılarda keyfiyyət haqqında məlumatların olması bu sahənin inkişafı üçün daha məqbuldur.

Məhsulun izlənməsi bu sahədə keyfiyyətli məhsul buraxılmasında xüsusi diqqətə layiqdir. Belə ki, xarici şirkətlərdə əsas xüsusiyyətlərdən biri də yeni texnologiyaların müəssisədə transfer olunması İKT-dən düzgün istifadə edilməsi və s. kimi amillər işin gedişinə yaxşı təsir göstərir. Bəzi məhsulların istehsalında mütəmadi olaraq tez-tez yeniləşmə olur ki, bu da alıcılar arasında müsbət ruh yaradır. Bu yeniləmə Avtomobil firmalarında xüsusi ilə 3÷5 ildən bir yeniləşir. Buna misal kimi Koreya maşınlarını göstərmək olar.

Bundan başqa Tayoti metodu da bu gün üçün ən aktiv metodlardan biri hesab olunur. Belə ki, bu metod məhsulun bütün mərhələlərində tam nəzarətdə olur.

Qeyd edək ki, bu metodun ən vacib xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, həm istehlakçı, həm də istehsalçı az itkilərlə rastlaşır. Lakin tədqiqat göstərir ki, müəssisələrdə tətbiq zamanı bəzi nöqsanlar meydana çıxır:

- müəssisə ilə istehlakçı arasında əlaqələrin zəif olması;
- istehlakçıların tələblərini ödəmək məqsədi ilə müəssisənin gəlir əldə edilməsi əlaqələrinin zəif olması;
- idarəetmədə kadrların təhsilinin kifayət qədər yüksək olmaması.

Belə çatışmamazlıqlar praktiki olaraq daha funksional sistemə aiddir [17, 18]. Bu modelin tətbiqi zamanı diqqəti işçilərə, onların təhsilinə deyil, texniki problemlərə aid edirlər. Hər bir əməkdaş üçün TQM öyrətmək alıcıların tələblərinə

münasibətdə sifarişçilərin idarəetmə psixologiyasını dəyişmək, bütün müəssisənin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi işçilərin savadlı dərk etməsini vurğulamaq lazımdır. Yaponiya firmaları və şirkətləri “dəqiq müddətə” sistemi ilə birlikdə daha uğurlu nəticələr verir. Bu sistem “TOYOTA” avtomobil firmasında yaranmışdır. Bu firmanın əsas məqsədi istehlakçıların tələblərinin tam üdənilməsinə yönəldilmişdir. Yəni alıcıların təklif və tövsiyələri demək olar ki, tam nəzərə alınır. Bu da real həyatda öz əksini göstərməkdədir.

Xarici ölkə mütəxəssisləri düşünür ki, yalnız zay məhsul haqda düşünmək lazım deyil, bütövlükdə istehsal prosesini izləmək lazımdır. Yəni ki, müəssisədə hər bir işçi haqında düşünmək lazımdır, sosial psixoloji gərginlik azaldılma işçilər arasında ruh yüksəkliyi yaratmaq lazımdır. Hər xırda bir nöqsan üçün işçini cəzalandırmaq lazım deyil. Belə olan halda əmək mədəniyyəti və nizam-intizam işçilər arasında iş fəallığı artacaqdır. Belə olan halda layihələndirmədən, konstruktor şöbələrindən başlamış istehlakçıya qədər bu müsbət təsirini göstərəcək. Yaponiyada bir çox müəssisələrdə KİS-in ideyaları həyata keçirilir, məhsulun qüsursuz buraxılmasına birinci dərəcəli vəzifə kimi baxılır [6, 9].

Keyfiyyətin təmin edilməsini keyfiyyətin idarə edilməsi üzrə bölmələr nəzarət edir. Qərb ölkələrində məhsulun keyfiyyətinə xüsusi diqqət yetirilir, bu məhsulun bütün mərhələlərində əhatə olunur. Belə nəzarətin aparılmasında ən vacib amillər aşağıdakılardır:

- məhsulun istehsal prosesində daha çox sifarişçilərin dəvət olunması;
- keyfiyyətə nəzarət üçün xüsusi şöbələrin cəlb olunması.

Keyfiyyətə nəzarət üçün çəkilən xərclər geniş təhlil edilir.

Yapon müəssisələrində məhsulun keyfiyyətinin təmin edilməsində əsas rol müəssisə rəhbərləri həyata keçirilir. Onlar gün ərzində keyfiyyətə daha çox vaxt sərf edirlər. Onlar belə hesab edir ki, əgər belə olmasa şirkət gec-tez rəqabətə dözməyib müflis olacaq.

Qərb mütəxəssisləri hesab edir ki, ən müasir metodlardan istifadə etməsələr müasir texnika və İKT-dən istifadə etməsələr dünya bazarında dayanıqlığını itirəcəklər. Bu isə şirkət və firma üçün karyeranın sonu demkdir [8,11]. Ona görə

müəssisə və firma rəhbərləri bu məsələyə xüsusi diqqət yetirir, məhsulun maya dəyəri haqqında və keyfiyyəti haqqında mütəmadi icralar keçirilir. Hər hansı bir müəssisədə zay məhsul buraxılıbsa icraçılar bunun üçün xüsusi cavabdehlik daşıyır və bu qüsurun aradan qaldırılması üçün qısa bir vaxt verilir.

Yapon firmaları ən müasir MKİ sistemləri bir ənənə olaraq bütün xidmətlərin qarşılıqlı təsirini istehlakçının tələbatlarının ödənilməsi, keyfiyyətə çəkilən xərclərin azaldılması, ehtiyat resurslarına qənaət edilməsini diqqətdə saxlayırlar. Bu kimi firmalarda müasir MKİ sisteminə aşağıdakı altqruplar daxil edilir:

- praktiki olaraq müəssisəsinin qiymətləndirilməsi;
- istehsal prosesinin planlaşdırılması;
- xammalların materiallarının keyfiyyətinin yoxlanması və qiymətləndirilməsi;
- məhsulun keyfiyyəti haqqında dəqiq məlumatların alınması;
- keyfiyyət sahəsində elmi tədqiqatların aparılması.

Beləliklə, qeyd etmək olar ki, inkişaf etmiş ölkələrdə MKİ-də işlər qənaətbəxş hesab olunur.

Bu baxımdan kiçik və orta sahibkarlar da öz işlərində müsbət irəliləməni göstərirlər. Bu da ümumilikdə ölkə ixracatına müsbət təsir göstərir.

FƏSİL II. SİSTEMLİ YANAŞMA ƏSASINDA YÜNGÜL SƏNAYE MƏHSULUNUN KEYFİYYƏTİNİN İDARƏ EDİLMƏSİNİN NƏZƏRİ- METODOLOJİ MÜDDƏALARI

2.1. Keyfiyyətin idarə edilməsinin konseptual metodoloji müddəaları

Son dövrlər idarəetmədə ən səmərəli metod sistemli yanaşma metodu hesab olunur [11, 12, 13]. Sistemli yanaşma metodu nəinki, istehsalatda eləcə də elm-texnikanın müxtəlif sahələrində özünü göstərməkdədir. Sistemli yanaşma nədir? Bu və ya digər obyektin yerləşdiyi mühitlə vəhdətdə olan kompleks qarşılıqlı əlaqəli elementlərin bütöv bir sistem kimi öyrənilməsini nəzərdə tutur.

Belə ki, istənilən sistemin elementləri ondan aşağı səviyyəli altqruplardan təşkil olunur, hər bir alt qrup, öz növbəsində isə daha aşağı səviyyəli sistem üçün element rolunda qalır.

Məhsulun keyfiyyətinin idarə olunması haqqında son vaxtlar Respublikamızda keçirilən konfranslarda bu haqda geniş məlumatlar verilir. Buna misal olaraq elə bizim universitetdə keçirilən konfransları və seminarları göstərmək olar. Bu cür seminar və konfranslarda əsas məqsəd sistemli yanaşma əsasında müəssisələrdə keyfiyyətin yüksəldilməsi məsələləridir ki, bu sahədə ölkəmizdə son illər geniş miqyaslı tədbirlər qənaətbəxş hesab etmək olar. Məlumdur ki, K.i.e. bir çox yanaşmalar var ki, onlardan ən əsası yanaşmadır. Çünki, bu yanaşmada əvvəlki yanaşmaların bütün sistemləri mövcuddur [8,11,19].

Bu yanaşmada əsas üstünlüklərindən biri məhsulun bütün istehsal prosesinə nəzarət edilir və bu da sonda keyfiyyətli məhsul deməkdir. Bundan başqa bu yanaşmada uzunmüddətli prosesləri həll etmək mümkün olur.

Beləliklə bu yanaşma məhsulun keyfiyyətinin idarəedilməsinin bütün fəaliyyətini, altqrupların strukturunu, elementlər arasında qarşılıqlı əlaqəni, daxili və xarici əlaqələri, sistemin məqsəd və funksiyalarını, sistemin inkişaf tendensiyalarını nəzərdə tutur. Sistemin nəzəri-metodoloji müddəalarını araşdırarkən bəzi anlayışlar, terminləri və kateqoriyaları geniş təhlil etmək lazımdır. Çünki, bu kimi məsələlər elmi-texniki və təcrübi əhəmiyyətli bir problem kimi həmişə aktualdır [12,13,21].

Sistemli yanaşmaya tərif verərkən bir neçə ədəbiyyatlarda müxtəlif cür yanaşma tərzinə rast gəlinir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, bu yanaşma sadə yanaşma deyil, kifayət qədər mürəkkəb bir məvhumdur. Bu təriflərdən belə bir qənaətə gəlmək olar ki, keyfiyyətin tərkibinə heç də məhsulun bütün xassələri daxil edilmir, məhsulun keyfiyyəti məhsulun təyinatına uyğun olaraq, cəmiyyətin tələbatı ilə təyin olunur, yəni məhsula tələbat yoxdursa, deməli həmin məhsulu istehsal etmək lazım deyil. Bundan başqa məhsul istehsal olunarkən onun hazırkı qabiliyyəti və istismardan sonra rol istifadə imkanları yəni məhv olunmağı haqqında az məlumat verilir [13, 14].

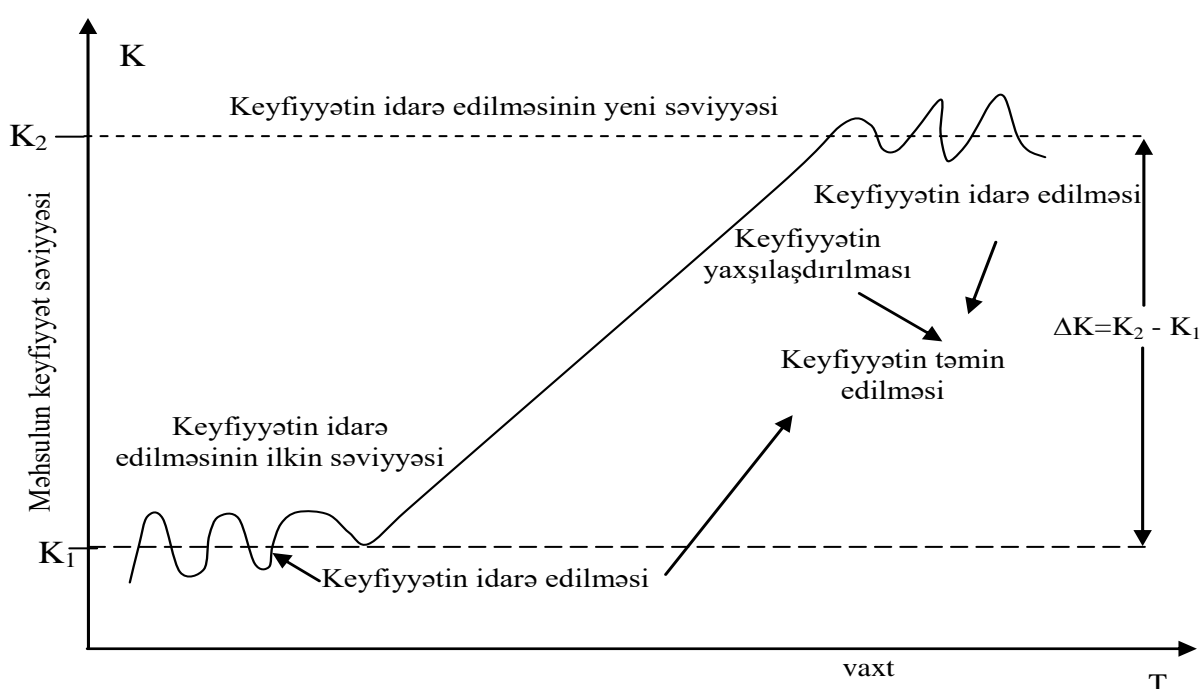
Halbuki, bu məsələlər hər bir istehlakçı və eləcə də bütövlükdə cəmiyyət üçün çox vacib bir məsələdir. Hesab edirəm ki, keyfiyyət haqqında daha geniş və müasir tələblərə cavab verən yeni bir tərif vermək olar. Yəni məhsulun keyfiyyəti utiliyaziyası da daxil olmaqla təyinatı üzrə məhsulun istifadəsi zamanı tələb olunan tələbatları bu və ya digər dərəcədə ödəməyə potensial və ya real qadir olan məhsulun müəyyən xassələrinin məcmusudur.

Bundan başqa digər anlayışlar, terminlər və onların təriflərinin də bəzi cəhətlərində dəqiqləşdirmələrə ehtiyac duyulur. Bu fikrimizin sübutuna Yapon təcrübəsini misal göstərək olar. Keyfiyyət və rəqabət qabiliyyəti sahəsində Yapon mütəxəssisləri bütün işçilərin, fəhlədən başlayaraq ən yüksək vəzifəli şəxslərədək mühüm anlayışların dərk edilməsi üçün təriflərin dəqiq alqoritmləşdirilməsinə çalışırlar. Çox vacib, həm də tez-tez istifadə olunan anlayışlardan biri “məhsulun keyfiyyət səviyyəsi”dir, buna müvafiq baza göstəricilərinin müqayisəli təhlili kimi göstərilir [13,16].

Düşünürəm ki, bu yanaşmaya bir qədər geniş baxmaq olar. Bildiyimiz kimi yaxşı gəlir əldə etmək və yaxşı nəticələr əldə etmək optimal keyfiyyət səviyyəsinə malik olan məhsul yaradılmasını tələb edir.

Bu vaxt optimallıq meyarı realda məhsul istehlakçısı və istehlakçının maraqlarının vəhdətinin təmin edilməsidir. Bazar mühitində belə meyar kimi maksimum mənfəət və ya iqtisadi səmərə şıxış edə bilər. Ümumilikdə məhsulun optimal keyfiyyət səviyyəsi seçilmiş meyar üzrə maksimum nəticələrin əldə

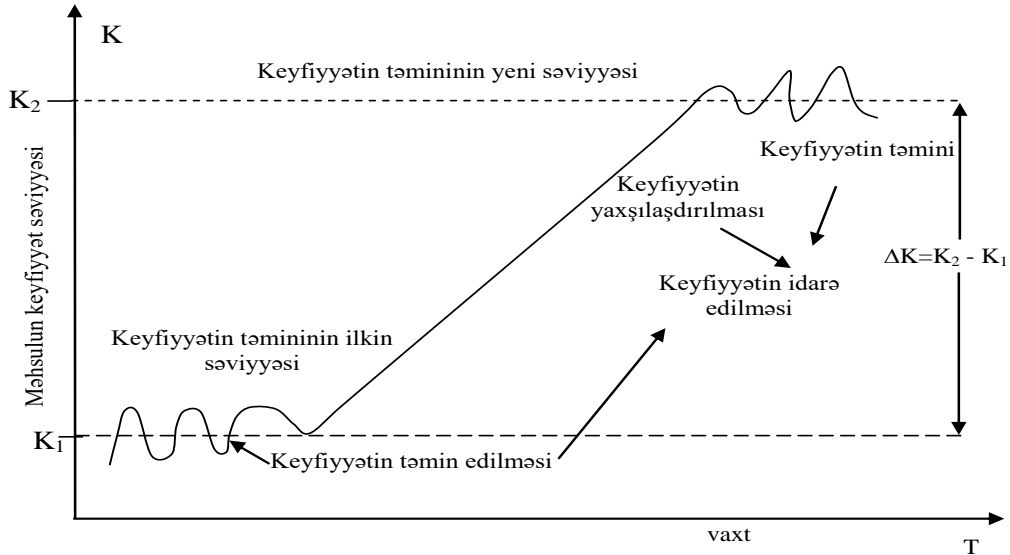
olunmasını şərtləndirən keyfiyyət göstəriciləri ilə müəyyən edilir. Beləliklə, keyfiyyətin yaxşılaşdırılması zamanı idarəetmə obyektini kimi, məhsulun həyat dövrünün mərhələlərindən birində istehsalın və ya keyfiyyət sisteminin hər hansı bir elementi çıxış edə bilər. Qeyd olunanları birləşdirərək və ISO 8402-86 standartının müddəalarını nəzərə alaraq normativ-texniki sənədlərdə məhsulun keyfiyyətinin idarə edilməsi, təmini və yaxşılaşdırılması anlayışlarını şəkil 1.2 və 2.2-də göstərildiyi kimi göstərmək olar. Bundan başqa “məhsulun işlənməsi”, “məhsulun identifikasiyası, keyfiyyət sistemi” kimi anlayışlar da istifadə olunur və hesab edirəm ki, bu terminlərin də izahına ehtiyac vardır [15,16].

Şəkil 2.1. Beynəlxalq standartlar üzrə keyfiyyətin idarə edilməsi terminləri

Məhsulun həyat dövrünün mərhələlərinin tərkibinə görə də ədəbiyyatlarda birmənalı izahat hələ də yoxdur. Məsələn ISO 900 seriyalı ISO BS [15,18] standartlarda bu tərkib heç də bütün mərhələləri əhatə etmir (şəkil 2.3). Mənbələrdə rast gəlinən “tədavül və satış” və istismar və istehlak [15, 16] kimi mərhələlər az istifadə edilir. Ona görə də lazımdır ki, məhsulun həyat dövrünün hər bir mərhələsinin tərkibi də birmənalı çərç olunsun [21,26]. Məhsulun həyat dövrü mərhələlərinin tərkibinə aid məlumatların ümumiləşdirilməsi bazar şərtlərinə uyğun olaraq onların aşağıdakı siyahısını tövsiyə etməyə imkan verir.

1. Tədqiqat, layihələndirmə və məhsulun işlənməsi – fundamental və proqnoz tədqiqatları; məqsədli bazarları; məqsədli bazarların öyrənilməsi; məhsulun yaradılması və istismarı üzrə təcrübənin təhlili; texniki sənədlərin işlənməsi; layihə-eksperimental işlərin aparılması

Şəkil 2.2. Mövcud təriflərə uyğun olaraq keyfiyyətin idarə edilməsi anlayışları

2. Məhsulun hazırlanması – maddi-texniki təchizat:

- giriş nəzarəti və hazırlanma istehsal prosesi;
- hazır məhsulun testləşdirilməsi;
- istehsalın metroloji təminatı.

Məhsulun həyat dövrünün mərhələləri (müxtəlif təsəvvürlərə görə)					
Ədəbiyyat mənbələrində mövcud təsəvvürlərə görə					
Tədqiqat və layihələndirmə	Məhsulun hazırlanması		Tədavül və satış	İstismar və istehlak	
9000 seriyalı İSO standartlarının tövsiyələrinə görə					
Layihələndirmə və (və ya) işləmə	İstehsal	Son nəzarət və sınaqlar	Nəqlətmə və saxlama	Quraşdırma, istismar və xidmət	
Ümumiləşdirilmiş təsəvvürlərə görə					
Tədqiqat, layihələndirmə və məhsulun işlənməsi	Məhsulun hazırlanması	Mal dövriyyəsi (tədavül və satış)	Məhsulun istifadəsi (istismar və ya istehlak)	Məhsulun utilləşdirilməsi və ya məhv edilməsi	

Şəkil 2.3. Beynəlxalq standartlara görə yüngül sənaye məhsulunun həyat dövrünün mərhələləri

3. Məhsulun əmtəə dövriyyəsi – satış və paylama:

- məhsulun yüklənməsi;
- pərakəndə satış;
- quraşdırma.

4. Məhsulun istifadə olunması – məhsulun istismarı və istehsala buraxılması:
təmir və bərpa; istismardan çıxarma.

5. Utilizasiya

Beləliklə qeyd etmək olar ki, MKİ-si məsələlərini araşdırarkən MHD və mərhələlərini ümimiləşdirərək məhsulun utulizasiyasını və ya şərh edilməsini bir mərhələ kimi xüsusi ayrılmasını zəruri hesab edirik. Ona görə ki, ekoloji cəhətdən xammal, material və məmulatların təkrar emalı məsələləri bu gün aktual məsələlərdəndir.

2.2. Keyfiyyətin idarə edilməsinə sistemli yanaşmanın prinsipləri və keyfiyyət sisteminin elementləri.

Tekstil sənaye məhsuluna yüksələn tələbləri ödəmək üçün keyfiyyətin idarə edilməsinin elmi əsaslandırılmış prinsiplərini həyata keçirmək lazımdır. Bizdən əvvəlki araşdırmalarda bəzi müəlliflər MKİ-nin müxtəlif prinsiplərini göstərmişlər [17,19,21]. Onların araşdırma-larından belə nəticəyə gəlmək olar ki, bu prinsiplər ümumi xarakter daşıyır. İdarəetmədə bazar münasibətlərinin nəzərə alınmaması, məsləhət edilən prinsiplər ümumi xarakter daşıyır və bəziləri məhsulun keyfiyyətinin artırılması və təmin edilməsində əsasverici sənəd kimi təqdim edilir.

Göstərmək olar ki, məhsulun keyfiyyətinin idarə edilməsinin bütün prinsiplərini ümumi və xüsusi prinsiplərə bölmək olar [11,17,27]. Müxtəlif müəlliflərin təhlili göstərir ki, MKİ prinsiplərində əlaqə təcrübi olaraq yoxdur. Bununla onların hamısı, bir qayda olaraq daha çox prizmatik xarakterli olurlar. Bəzi hallarda bunlar keyfiyyət sahəsində qoyulmuş. Məqsədə nail olmaq üçün idarəedici işçilərin davranışının formalaşdırılması zamanı onların istifadə etməsi üçün təlimatlardır. Məsələn, keyfiyyətin idarə edilməsi sahəsində ABŞ mütəxəssisi 14 postulatını göstərmək olar. Bunların mahiyyəti aşağıdakılardan ibarətdir [15,16].

- hər hansı fəaliyyət sahəsində heç bir məhsul zay olmamalıdır;
- müəssisədə işləyənlərin hamısı daim təlim kursları keçməlidir;
- bu günün tələblərinə cavab verən metodlardan istifadə olinməlidir;
- heç bir şöbələrə təsir göstərilməməlidir;
- işçilərin fəaliyyətini buraxılan məhsulun sayına görə qiymətləndirmək olmaz;
- kadr hazırlığı daim nəzarətdə olmalıdır;
- işçilərə heç bir hədə göstərilməməlidir və s.

Deminqin bütün bu dediklərini bir üşbucaq kimi təsvir etmək olar[19,20]. -

- Bütün kollektiv bir komandadır;
- MKİ-də bir sistem kimi baxmaq lazımdır;
- Keyfiyyətli işləmək şərəfdir.

Deminqin söylədikləri bu tövsiyyələr bütün müəssisə və təşkilatlarda öz müsbət təsirini bu gündə verməkdədir. Doğrudur bu tövsiyələrin bəziləri təkmilləşdirilib bəziləri öz aktuallığını itirib. Buna baxmayaraq bu tövsiyyələr öz dövrü üçün çox aktual idi. Böyük Britaniyada keyfiyyətin idarə edilməsinin əsas prinsiplərini aşağıdakılara aid etmək olur.

- bütün işçilər k.i.e.-də iştirak etməlidir;
- k.i.e-də optimal qərarların qəbul edilməsi;
- işçilərin əsas istiqamətini keyfiyyət sahəsinə istiqamətləndirmək;
- k.i.e-də müasir metodlardan istifadə etmək [11,12].

Beləliklə, hesab edirəm ki, bazar şərtlərini nəzərə alaraq, MKİ sahəsində qərb təcrübəsində nəzərə alaraq aşağıdakı prinsipləri reallaşdırmaq lazımdır. Ən əvvəl odur ki, MKİ-nin bütün müəssisəsinin idarəetmə sisteminin tərkib hissəsi olmalıdır. Təbiidir ki, KS ilə İS birbirindən ayrı ayrı mümkün deyildir, yəni bir yerdə fəaliyyət göstərməlidir. Ona görə də MKİ-də müəssisənin idarə edilməsinin ümumi prinsipləri idarə olunmalıdır. Hesab edirəm ki, MKİ-yə tətbiq etməklə aşağıda qeyd olunan idarəetmə prinsiplərini tövsiyə edirəm.

- formalaşdırılma sistemin altqrup və elementlərinə bölünməsi;
- göstərilən məqsədlərə nail olmaq üçün altqrupların təkmilləşdirilməsi;
- müvafiq idarəetmə səviyyələrinə səlahiyyətlərin verilməsi;
- İS- ilə MKİ-sisteminin arasında qarşılıqlı əlaqənin olması;
- idarəetmə prinsipinin qapalı olması;
- MKİ üzrə bütün işlərin uzunmüddətliliyi və sistemli olması;
- bu sistemin yaradılması, təkmilləşdirilməsi dövründə dünya təcrübəsindən istifadə olunması.

Bazar şərtlərində bu prinsiplər çox vacibdir. MKİ zamanı istifadə edilən bu xüsusi prinsiplər arasında idarəetmənin ümumi funksiyalarının yerinə yetirilməsinə önəm vermək lazımdır.

- planlaşdırma – bu proses məsələləri fasiləli olaraq, istiqamətini dəyişməsi və xarici mühitin şəraitinin daim dəyişməsi.

- Təşkilatlanma - nəzərdə tutulmuş planları yerinə yetirmək üçün təşkilati xarakterli işləri yerinə yetirir.

- Motivasiya – işçilərin əməyinin məmnunluq hissələrini yerinə yetirir [16,20,21].

Qapalı idarəetmə dövrü funksiyalarının tərkibinə nümunə üçün xarici mənbələrdə RDSA – Deminq dövrü adlandırırlar [28].

Burada R-işlərin planlaşdırılması, D-plan üzrə işlərin yerinə yetirilməsi, C-real nəticənin uyğunluğunun yoxlanması, A-faktiki nəticənin plandan meyllənməsi.

Bir çox yapon firmalarında idarəetmənin tərkibi formal halda MKİ-idarəetmə dövrü funksiyalarına əsasən təyin edilir. Planlaşdırma və işlərin təşkili, koordinasiya, stimullaşdırma, uçot, nəzarət və təhlil [27].

Beləliklə MKİ nöqtəyi-nəzərdən ümumi idarəetmə funksiyalarının tərkibinə müəyyən qədər təkmilləşdirməyə məqsədəuyğun hesab etmək olar. (şəkil 2.4.)

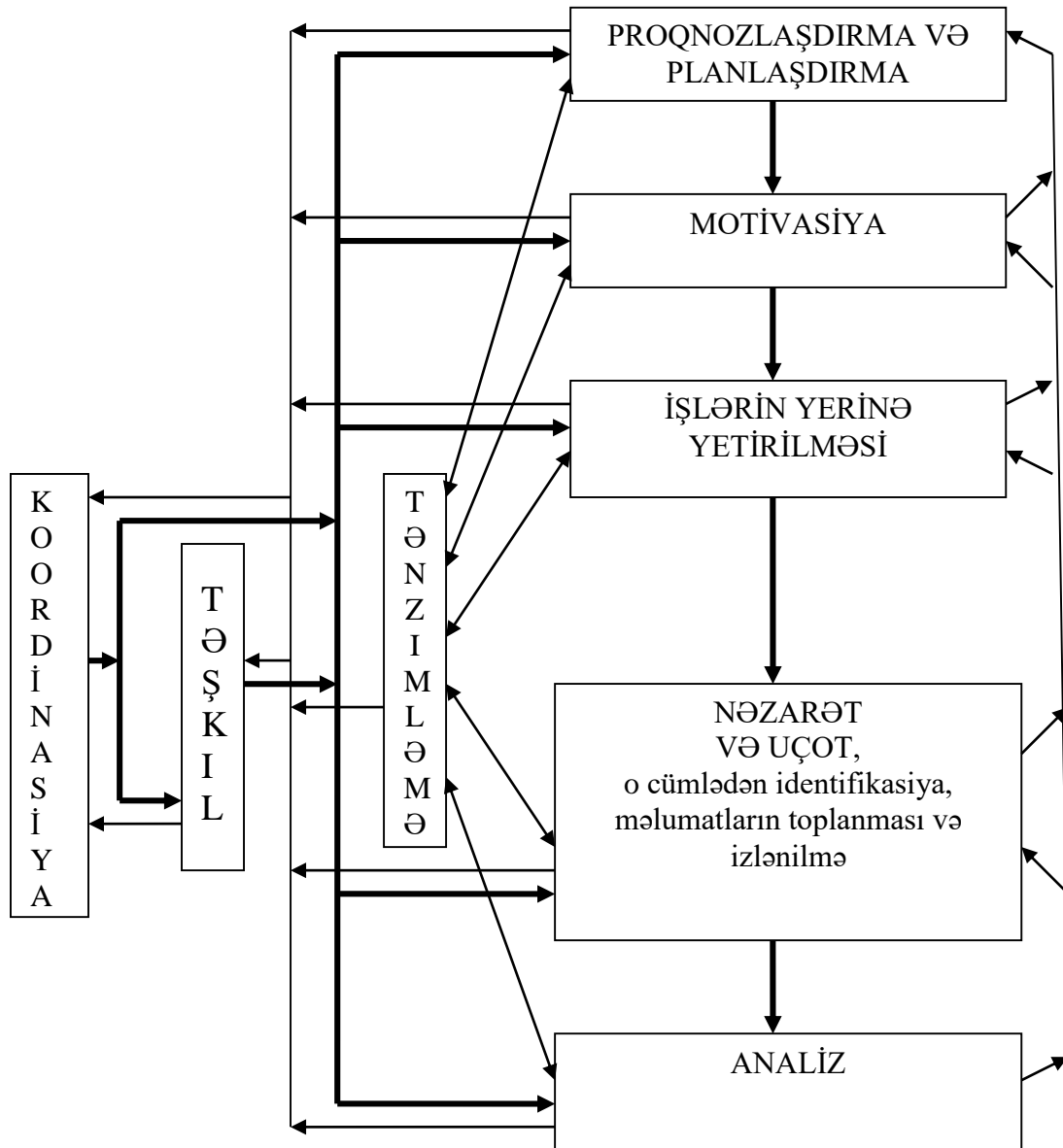
Idarəetmə mərhələsinin yerinə yetirilməsi zaman keyfiyyətin yüksəldilməsi və təmini üzrə KMS proseslərinin təşkili koordinasiyası əsas rol oynayır. Əks əlaqə vasitəsilə işlərin təşkili əsasında işlənilib hazırlanmış tənzimləyici təsiredici hərəkətlər planlaşdırılma parametrlərdən operativ aradan qaldırılmasına təsir göstərir [23,24].

Bütün hallarda başlıca prinsip sistemli MKİ-in məqsədli sisteminin yaradılmasında müvafiq altqrupun komponentlərinin olmasını nəzərdə tutur.

- giriş;
- idarə olunan altqrup;
- keyfiyyət sahəsində məqsədlər;
- siyasət və öhdəliklər;
- sistemə təsir edən xarici şərait.

Keyfiyyət sahəsində siyasət və öhdəliklər məhsul istehsalçısı tərəfindən qoyulmuş məqsədlərdən asılı olaraq müəyyən edilir və təkmilləşdirilir. Keyfiyyət sahəsində bütün məqsədlər həm öz aralarında, həm də digər sistemlərin məqsədləri ilə qarşılıqlı olmalıdır. Məs. xarici bazara çıxış və hər hansı növ məhsul üzrə

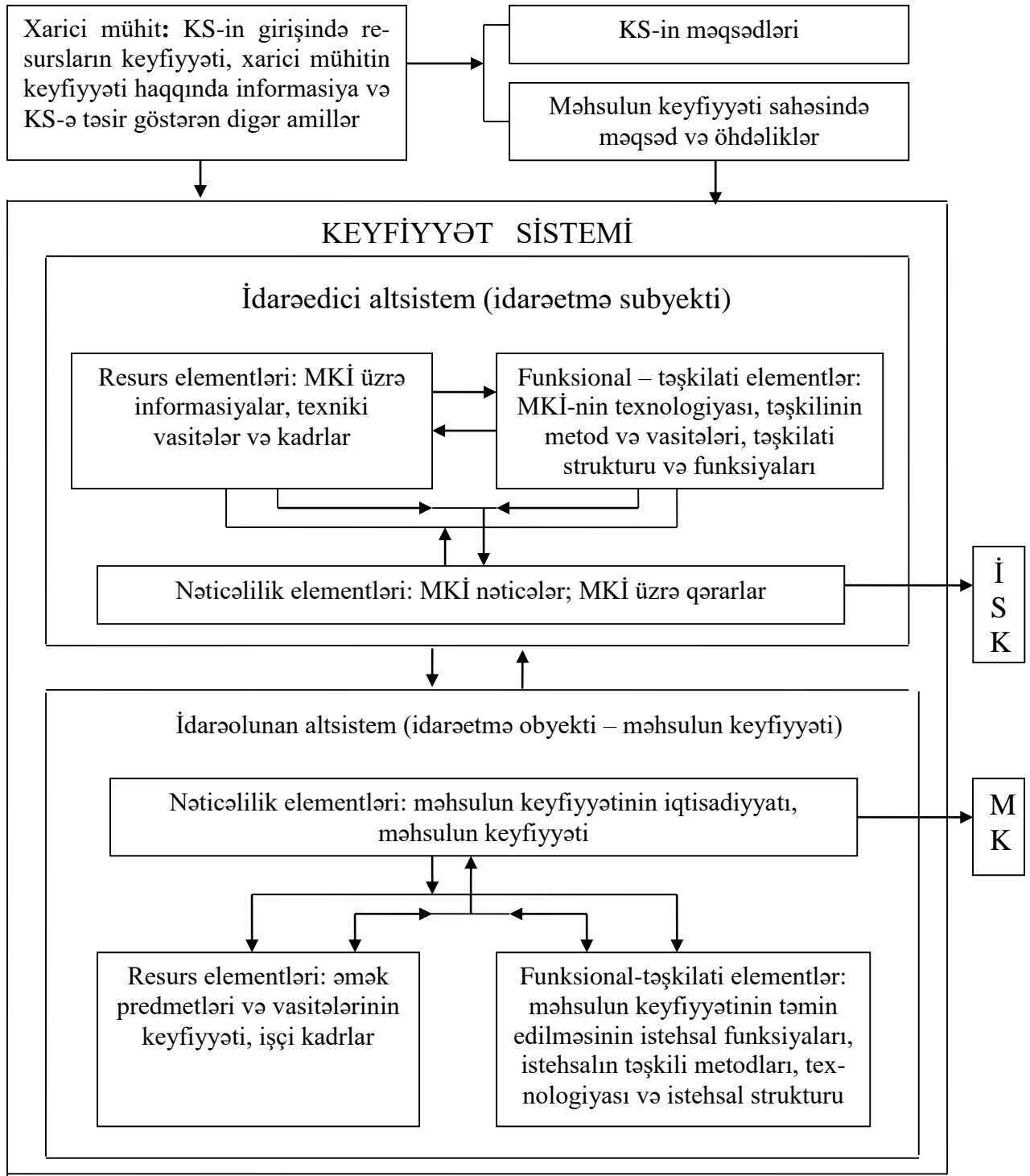
bazarda birinci yer tutum firmanın iqtisadi vəziyyətinin dayanıqlı olması ilə baxıla bilər [7,8,9].

Şəkil 2.4. məhsulun keyfiyyətinin idarə olunmasının ümumi funksiyaları

Keyfiyyət sistemləri üzrə mütəxəssislər keyfiyyət üzrə məqsəd və funksiyaları mütləq sənədləşdirilməlidirlər. Bu onunla bağlıdır ki, keyfiyyət sahəsində bütün məqsədlər şifahi yox yazılı formada olmalıdır. Öhdəliklər və siyasət ayrı sənəd formasında və ya keyfiyyət siteminin əsas sənədi kimi yerinə yetirilə bilər. Keyfiyyət sahəsində şirkətlərin öhdəlikləri bir qayda olaraq, məhsul göndərilməsinə dair müqavilələrdə göstərilir. Keyfiyyət sahəsi üzrə mütəxəssislər məqsədlər, onlara çatma yolları, məhsulun qəbul olunması öhdəliklərinə müsbət

münasibəti olmalıdır [15,16]. Keyfiyyət sistemi müəssisənin tələbatları və maraqları, istehlakçıların tələbatları kimi bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli aspektləri təyin etməlidirlər. İstehsalatın təmin olunma keyfiyyəti işçinin, avadanlığın informasiya təşkili sistemindən, onun metroloji təminatından, xammalın yarımfabrikatların və s. keyfiyyətin təmin olunma xərclərinin strategiyasının təşkilindən asılıdır.

Şəkil 2.5. Tekstil sənaye müəssisəsində məhsulun keyfiyyət sistemi elementlərinin tərkibi

Keyfiyyət sistemi realizasiya çevrəsinə əhatə etməlidir. Müasir müəssisələrdə məhsulun təyinatına görə istifadə edilmə keyfiyyətinin təminatı daha çox əhəmiyyət kəsb edir [13, 15]. Mübahisəli anlardan birində idarəetmə prosesinin idarəetmə elementləri arasında əlaqənin olmamasıdır. İdarəetmə funksiyalarının reallaşdırılması müəyyən ardıcılıq, müəyyən idarəetmə texnologiyası üzrə yaranır [15]. Odur ki, sistemdə bütün elementlər fəaliyyət prosesində qarşılıqlı təsirdə olurlar. MKİ məqsədli sistemin və ya bütövlükdə müəssisənin İ.S. elementlərinin tərkibi indiyədək az araşdırılmışdır. Əksər hallarda elementlərin təklif edilən tərkibi kifayət qədər tam olmamış və ya qismən altqrup şəklində olmuşdur. Sistemlilik prinsipinin əhəmiyyətini nəzərə alaraq, onun üzərində ətraflı dayanaq. Məlumdur ki, idarəetmə sistemi siyasətin və məqsədlərin təyin edilməsi, bu məqsədlərin əldə edilməsi üçün bir sistemdir.

Bunların sırasında ən əvvəl müəssisənin rəhbərliyinin nəzərdə tutulmuş keyfiyyətin əldə olunmasına əminliyin təmin edilməsidir. İkincisi nəzərdə tutulmuş keyfiyyətin əldə edilməsinə istehlakçıların əminliyi müqavilə ilə nəzərdə tutula bilər və bir-birinə müəyyən sübutun verilməsi ilə qarşılıqlı tələblərlə müəyyən edilir. Bununla əlaqədar olaraq, müəssisə və təşkilatların rəhbərləri keyfiyyət problemlərinin həll olunmasında şöbələrin bir-biri ilə əlaqəsini təmin etməlidir [10].

Beləliklə, keyfiyyət sistemi müəssisə, təşkilat öhdəlikləri və maraqları qarşılıqlı əlaqəli aspektləri birmənalı təyin etməlidir.

Sistemin mahiyyətini təyin edən verilən prinsip keyfiyyət sistemini müəssisənin təşkilati strukturu kimi onun üzərində müvafiq səlahiyyətlərin planlaşması keyfiyyətin ümumi rəhbərliyini həyata keçirmək üçün lazım olan rezurslarla təmin olunmuş prosesləri müəyyən edir.

Deməli konkret müəssisədə yaranmış sistemi məhsulun keyfiyyəti sahəsində qoyulmuş məqsədlərin əldə edilməsi və təşkilatın rəhbərləri tərəfindən müəyyən siyasətin həyata keçirilmə vasitəsidir. Deyilənlərdən belə qənaətə gəlmək olar ki, idarəetmədə komplekslik prinsipi xüsusi əhəmiyyətə malikdir. İdarəetməyə kompleksli yanaşma bir tərəfdən məhsulun işlənilib hazırlanmasının texnoloji zəncirinin bütün komponentlərinin təsirinin qeydiyyatını, digər tərəfdən funksional

idarəolunmasını nəzərdə tutur. Göründüyü kimi keyfiyyət sistemi məhsulun həyatının planlaşdırmadan və layihələndirmədən təyinatına görə bütün mərhələlərində çoxlu sayda amillərə təsir etməlidir. Məhsulun planlaşdırılması və layihələndirilməsinin keyfiyyəti marketinq monitorinq səviyyəsi, siyasətin təşkili, məhsula, prosesə və onların keyfiyyətinə dair müəyyən olunmuş tələblərlə bağlı olan bir çox amillərdən asılıdır. İstehsalatın təmin edilmə keyfiyyəti işçinin, avadanlığın İKT təşkili sistemindən, onun metroloji təminatından, məmulatların keyfiyyətinin təmin olunma xərclərinin strategiyasının təşkilindən asılıdır [14,15].

Beləliklə, bazar iqtisadiyyatında MKİ-sisteminin idarəolunan və idarəedici altqrupların tərkibində nəticəlik, rezurs və funksional - təşkilati altsistemlərində olması zəruridir.

Deməli hər bir altsistemin elementlərinin tərkibi bir-birinə daha çox yaxın olur. Qeyd edək ki, keyfiyyət sistemi qapalı deyil ona görə də ona xarici mühit təsir edir.

2.3.Yüngül sənayedə keyfiyyətin idarə olunmasının xüsusi prinsipləri

Tekstil sənayesində MKİ-in ümumi prinsipləri ilə bərabər xüsusi prinsiplərinə araşdırmaq lazımdır. Onlar arasında MKİ-in daha vacib prinsipi olan məhsul yanaşmasını adlandırmaq olar. Yəni müəssisədə keyfiyyət sistemində konkret məhsulun keyfiyyətini təmin edən altqrupları daxil etmək lazımdır [25,26]. İSO 9000 seriyalı İSO BS-ə uyğun olaraq belə məhsul keyfiyyət altqrupları yalnız müqavilələr üzrə tədarük edilən məhsul üçün yaradılmasıdır. İstehsalatda hər bir müqavilə şərtlərinə aid edilmədən hazırlanan məhsul üçün həmin standartların tələblərinə görə keyfiyyətin idarə olunması ümumi MKİ altqrupu çərçivəsində həyata keçirilməlidir.

Bu günün tələblərini nəzərə alaraq tədarük şərtlərindən asılı olmayaraq bütün məhsul növlərinin hər biri üçün Kİ-də ayrı məhsul altqrupunu yaratmaq lazımdır [24]. (şəkil 2.6).

Sistem kimi MKİ-də məhsul yanaşması prinsipinə uyğun olaraq yüngül sənaye müəssisəsi üçün məhsulun keyfiyyətinin istehsalat altqrupunu aşağıdakı kimi göstərmək olar:

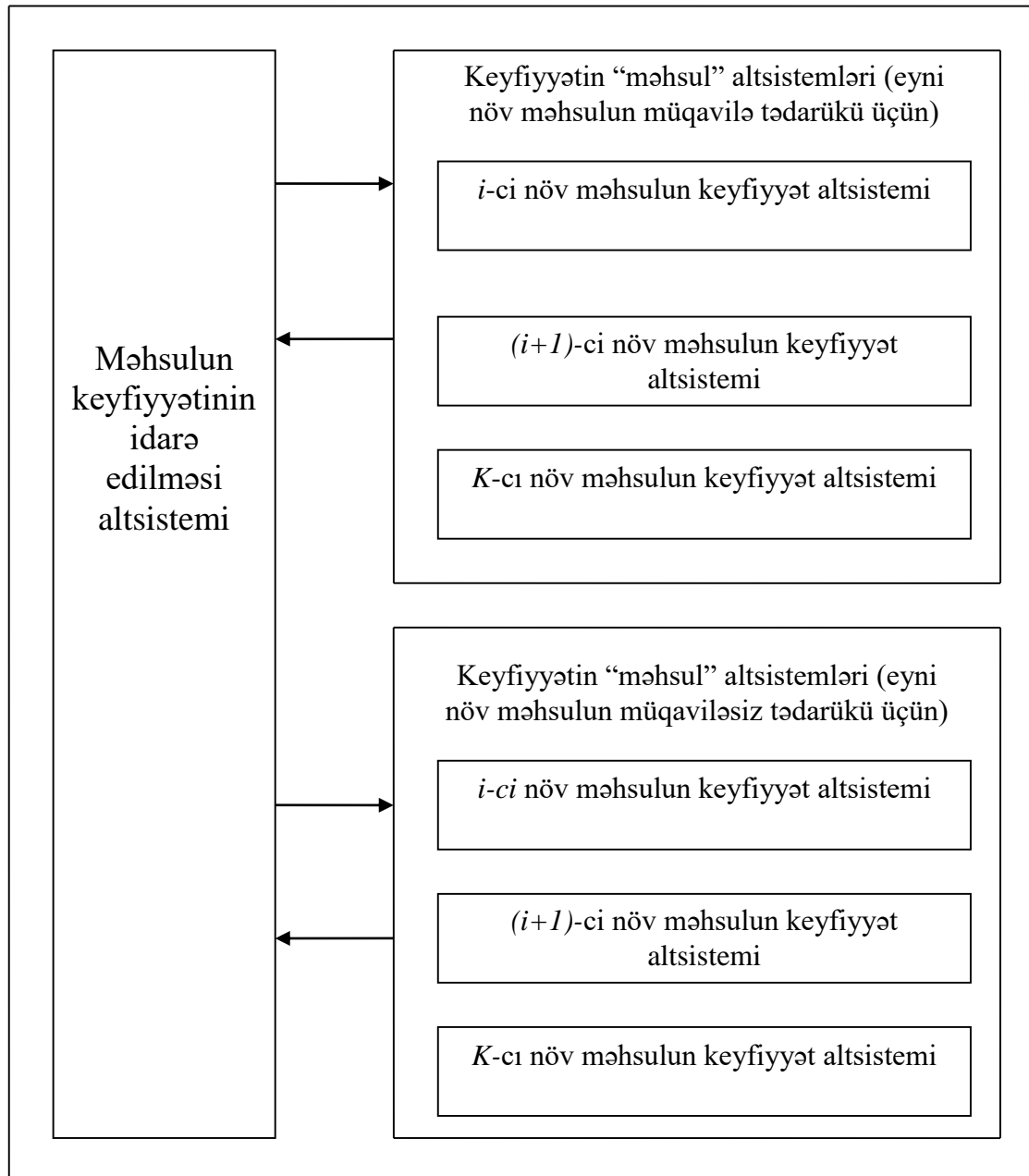
- məhsulun keyfiyyətinin əsas pəstah altqrupu;
- məhsulun keyfiyyətinin anbar altqrupu;
- məhsulun keyfiyyətinin nəqliyyat altqrupu;
- məhsulun keyfiyyətinin metroloji altqrupu;
- məhsulun keyfiyyətinin yığım altqrupu;
- məhsulun keyfiyyətinin emal altqrupu.

Beləliklə, məhsul yanaşma prinsipini reallaşdırmaqda hər bir KS-i idarəetmə sistemində MKİ-in bizdən qabaq işlənmiş modellərin nəzərə alınması ilə yüngül sənaye məhsulunun 3 ölçülü struktur funksional-məqsədli modelini vermək olar(şəkli 2.7). Bu cür idarəetmə MHD bütün mərhələlərində həyata keçirmək məqsədlidir, aşağıdakı mərhələlərdən ibarət olmalıdır (şək.2.8).

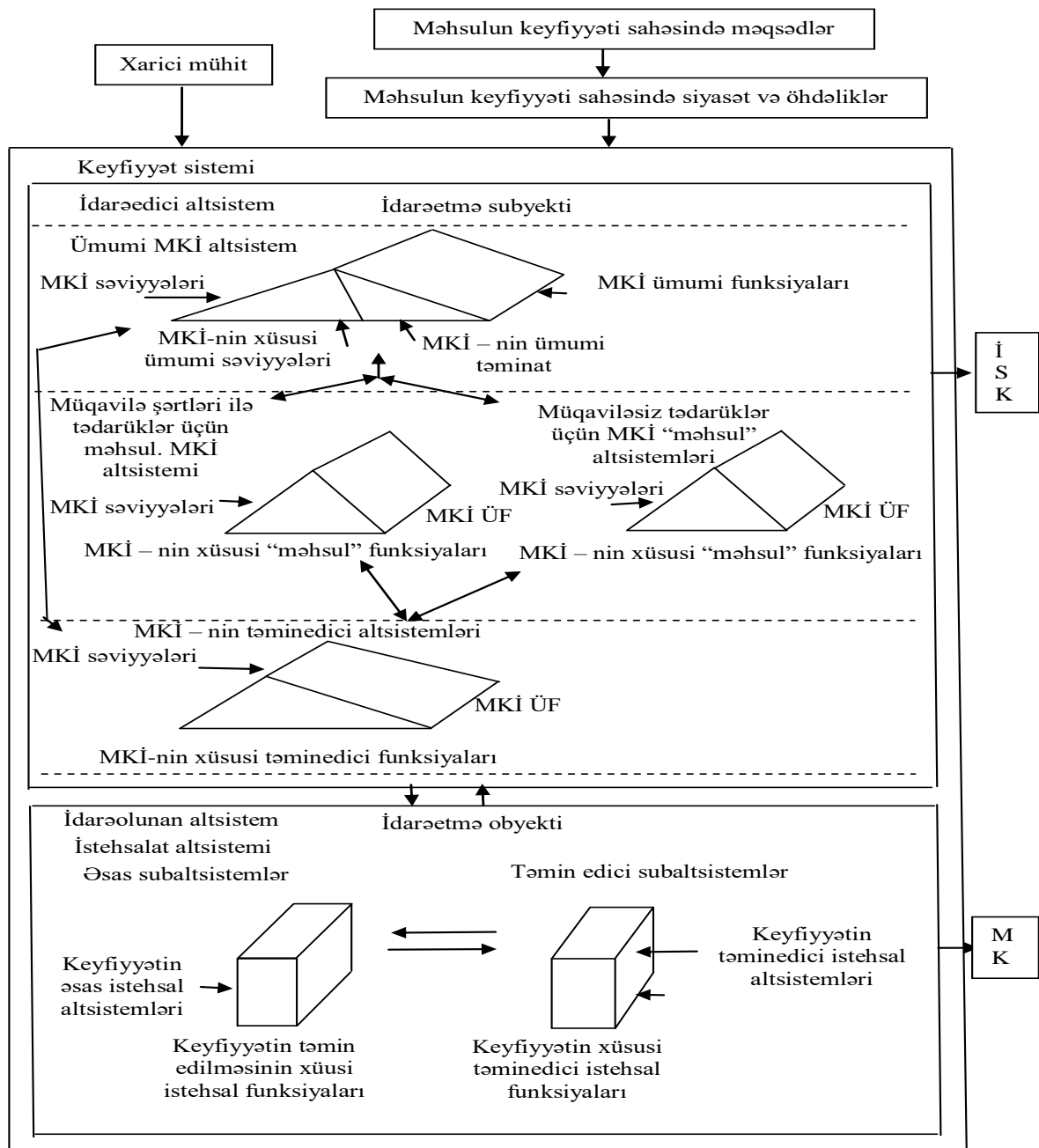
- məhsulun istifadə edilməsi;

- məhsulun istismarı və ya istehlakı;
- məhsulun layihələndirilməsi;
- məhsulun məhv edilməsi [19, 20].

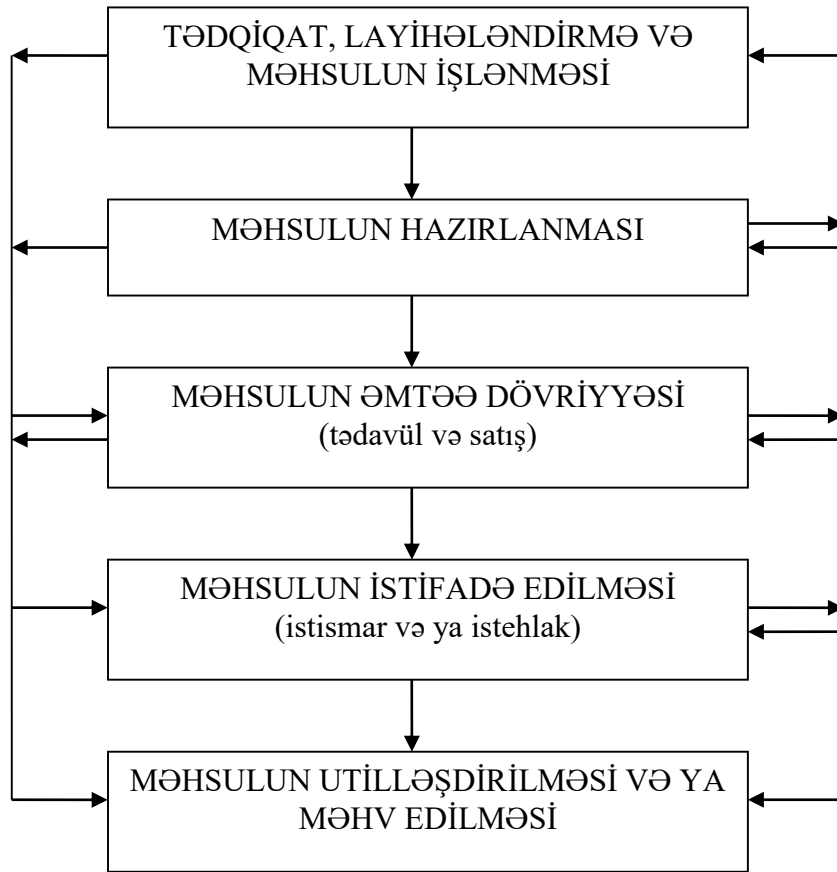
Bu məqsədlə məhsulu hazırlayanlar təkrar istifadənin kommersiya şəklində olmasına əsaslanmalıdır.

Şəkil 2.6. Məhsulun keyfiyyət sisteminin altqruplarının strukturu

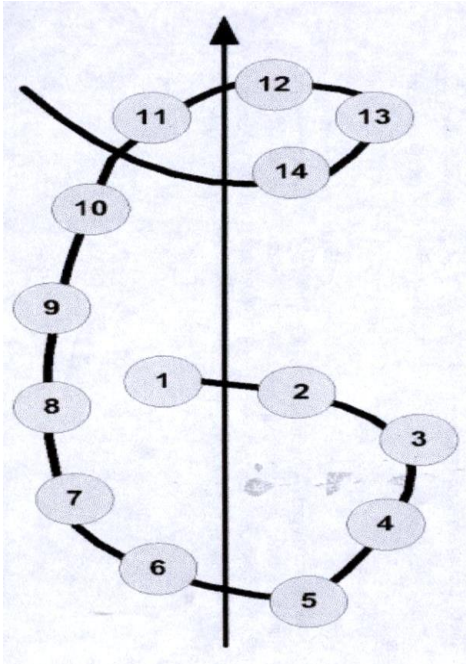

Şəkil 2.7. Keyfiyyət sisteminin üçölçülü struktur funksional – məqsədli modeli

Şəkil 2.8. Tekstil sənaye məhsulunun həyat dövründə keyfiyyətin idarə edilməsi strukturu

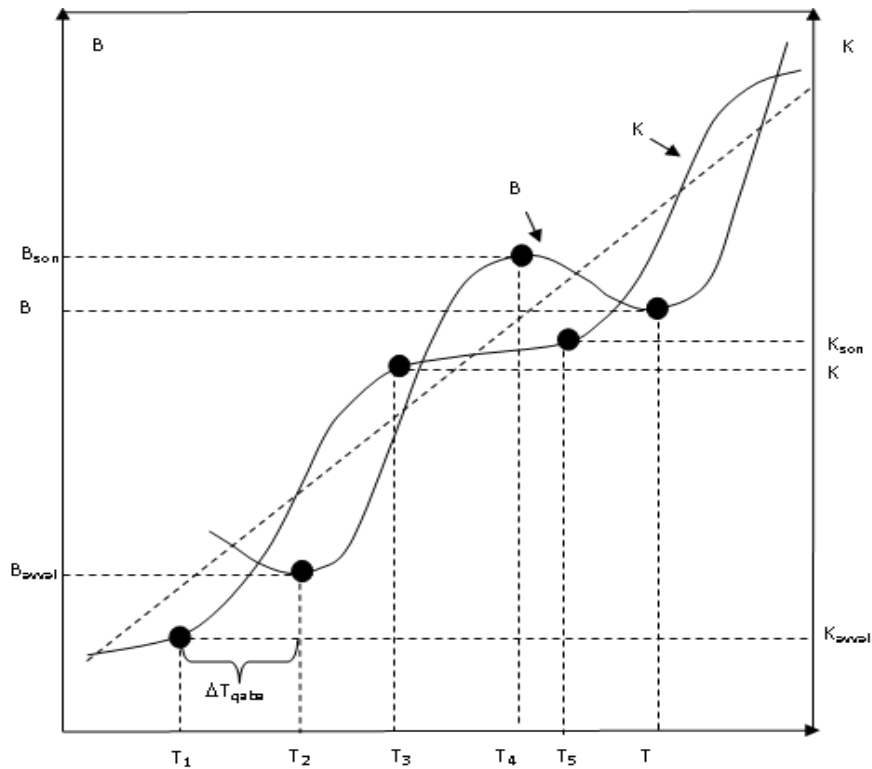
Deməli yüngül sənaye məhsulunun həyat dövrünün bütün mərhələlərində KI şüalanan spiral kimi təsvir olunur. Bu spiral mərhələ və dövrlər kompleksindən ibarətdir(şək.2.9.).Spiralın bel sütunu məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsinin elmi-texniki tədbirlər və ya yeni məhsul yaradılması nəzərdə tutulur.

- 1 – bazarın öyrənilməsi;
- 2 – layihə tapşırığının işlənməsi;
- 3 – elm-tədqiqat və layihə-konstruktor işlərinin aparılması;
- 4 – texniki şərtlərin tərtib edilməsi;
- 5 – istehsalın texnoloji hazırlığı;
- 6 – maddi-texniki təchizat;
- 7 – alət, ləvazimat və ölçmə vasitələrinin hazırlanması;
- 8 – istehsal;
- 9 – istehsal prosesinə nəzarət;
- 10 – hazır məhsula nəzarət;
- 11 – məhsulun sınaqları;
- 12 – satışı;
- 13 – texniki xidmət;
- 14 – bazarın öyrənilməsi.

Şəkil 2.9. Curan modeli

MKI-də keyfiyyət sahəsində fəallıq bütün hallarda innovasiya xarakteri daşıyır. Bu da daim olaraq, məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsinə səbəb olur. Keyfiyyətin yüksəldilməsində fəal dövr işgüzar dövr ilə sıx əlaqədə olur (şək 2.10) [27, 28].

Şəkil 2.10. Müəssisələrdə keyfiyyətin yüksəldilməsinin fəallıq dövrləri

Göstərilən qrafiki model baxılan dövrlərin mərhələlərinin bir-birinə uyğunluğunu təyin etməyə imkan verir. Eyni zamanda bu modelin köməyi ilə işgüzar fəallığın mərhələ və etaplığının təxmini koordinatlarını təyin etmək olar. Əlavə etmək istəyirəm ki, məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi və istehsalatda işgüzar fəallıq dövrləri müəyyən xərclərlə başa gəlir. MKS-in yaradılması, fəaliyyət göstərməsi, onun təşkilədiçi elementləri, funksiyaları, struktur bölmələri ilə sıx əlaqəlidir [10, 11].

Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir işçi öz funksiyalarını yerinə yetirərkən özünü bir işçi kimi qeyd etməlidir. Yəni bundan sonrakı işçilərdə hörmətlə yanaşmalıdır. Belə olan halda müəssisədə KS öz işini bitmiş hesab etmək olar. Qeyd etmək lazımdır ki, keyfiyyəti idarəetmənin ən son məqsədlərini araşdırarkən belə nəticə əldə olunur ki, keyfiyyət sahəsində müəssisələrin siyasəti necə göstərilərsə, keyfiyyətin yaxşılaşdırılması, birbaşa iqtisadi amillərlə bağlıdır. Bu isə o deməkdir ki, keyfiyyəti idarəetmənin son məqsədi iqtisadi gəlirin əldə olunmasıdır [7,8,10].

Məlumdur ki, müasir dövrdə mal istehlakçının uğurlu iqtisadi fəaliyyəti aşağıda göstərilən tələbləri ödəyən məhsulun istehsalı ilə təmin olunur.

- cəmiyyətin tələblərinə tam uyğundur;
- təhlükəsizlik tələblərini və ətraf mühitin mühafizəsi tələblərini nəzərə alır;
- Beynəlxalq standartların tələblərinə uyğundur;

Müəssisə üçün iqtisadi effektiv olur.

İSO 9001 seriyalı standartlarda göstərilədiyi kimi buraxılan məhsula dair bu tələblər müəssisədə effektiv keyfiyyətli idarəetmə sistemlərinin layihələndirilməsi yolu ilə təmin olunur [6,7].

Bu cür sistem təklifin bazar tələblərini üstələyir, həm istehsalçılara həm də istehlakçılara qazqncularla, risklərlə bağlı olan problemləri həll etməyə imkan verir. Bu zaman göstərilən beynəlxalq standartlara aşağıdakı tədbirlər tövsiyə olunur:

1. istehlakçılar tərəfindən gəlirlərin əldə edilməsi ilə bağlı olan problemlərin həlli zamanı istehsalçılar inamın artmasına fikir verməli;

2. müəssisənin xərcləri ilə bağlı olan problemlərin həlli zamanı məhsulun əldə olunması xərclərinə xüsusi diqqət yetirməli;

3. məhsulun keyfiyyətinə dair tələblərdən kənara çıxmalar ucbatından müəssisənin qarşıladığı itkilərə nəzarət etmək;

4. bazarın itirilməsinə, istehsalçıların risklərinə məhsul qüsurları ilə bağlı olan risklərə diqqət yetirmək;

Keyfiyyəti idarəetmənin iqtisadiyyatının xüsusiyyətinə aid edərək idarəolun məsələlər dairəsini nəzərdən keçirərək, iki əsas amili qeyd etmək lazımdır.

1. tələb olunan rəqabət imkanlarını təmin edən daha məqbul keyfiyyət səviyyəsinin təyini;

2. Alınmış keyfiyyət səviyyəsinin əldə olunmasının təmini göstərilən məsələlərin həlli zamanı tətbiq olunan metodologiya iqtisadiyyatda ümumi qəbul olunmuşdur.

Deyilən variantların seçilməsi və həllin qəbul edilməsi əldə olunan effektiv tələb olunan xərclərin müqaisəsi yolu ilə həyata keçirilir.

Beləliklə, yüngül sənaye məhsulunun istehsalı texnoloji proseslərin reallaşdırılmasının bütün mərhələlərində keyfiyyət sistemini rəhbər tutaraq Keyfiyyətə dövlətin, istehlakçıların, təşkilatların və cəmiyyətin nəzarətində təmin edilməlidir [14, 16,17].

FƏSİL III. YÜNGÜL SƏNAYE MƏHSULUNUN KEYFİYYƏTİNİN İDARƏ EDİLMƏSİNİN ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1. Yüngül sənaye məhsulunun keyfiyyətinin idarə olunmasının bugünkü vəziyyəti

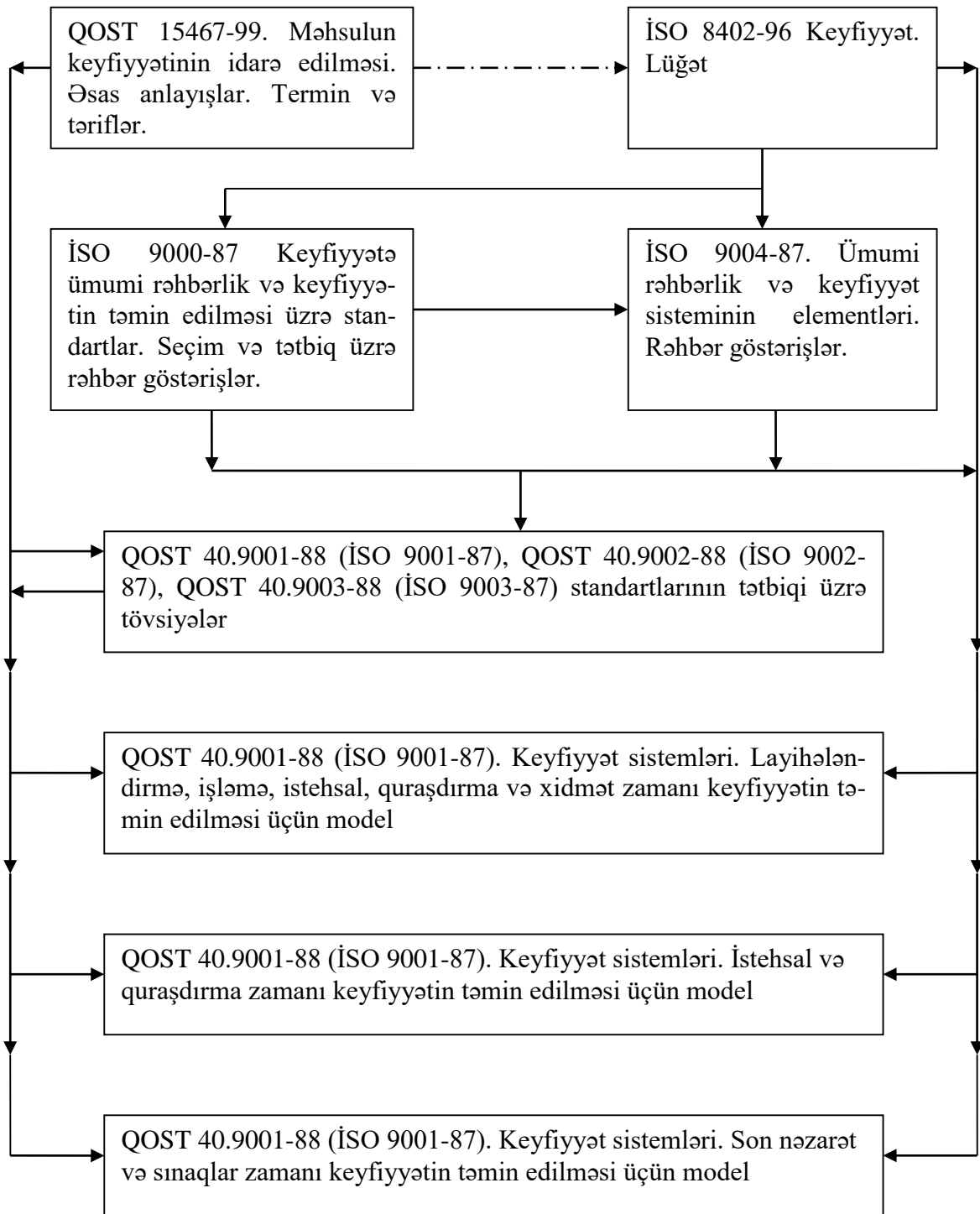
Müəssisənin menecment sistemində keyfiyyət sisteminin mövcud olması hər şeydən əvvəl, keyfiyyət sahəsində məqsədlərin prioritet olması ilə gündəmdə olur. Bu məqsədlərə nail olmaq üçün bazar şərtləri ödənilməlidir. Bütün menecerlər fəaliyyətin tələbatını məhsulun tələbatına və istehlakçıların tələblərinin ödənilməsinə istiqamətlənir [5, 6,7].

Bu onunla əlaqədardır ki, məhsulun keyfiyyəti və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi üzrə qərarların qəbulu və yerinə yetirilməsi zamanı bəzi çatışmamazlıqlar ola bilər.

Beləliklə, keyfiyyət sistemində mümkün meyllənmələrin olmaması üçün qabaqalayıcı tədbirlər görülür. Bu zaman dünya təcrübəsinə göstərdiyi kimi daha səmərəli sistem ISO 9000 standartlarının tələbləri ödənməlidir (şəkl.3.1).

Bu standartlar ISO tərəfindən işlənmiş və qəbul edilmişdir [14, 16,21].

Müəssisələrdə fəaliyyət göstərən KMS-i ISO 9000, ISO BS standartlarının tələblərinə uyğun olmağı bütün dünyada zəmanət verir ki, istehsalçı stabil keyfiyyətə malik məhsul istehsal edə bilər. Odur ki, xaricdə bütün hallarda KS-in olması bütün müəssisələrdə bir qaydadır. Məsələn bir çox ölkələrdə ISO 9000 seriyalı standartlar, Milli standartlar həmin standartlara uyğunlaşdırırlar. Lakin bəzi termin və anlayışlar fərqli ola bilər. Bu kimi işlər yüngül sənaye məhsulu istehsal edən müəssisələrdə bir problem kimi hələdə tam həll olunmamışdır [11, 12].

Şəkil 3.1. İSO 9000 seriyalı standartlar dövlət standartlarla qarşılıqlı əlaqələri

Beynəlxalq standartların tələblərinə uyğun olaraq KS yaradılması zamanı onların layihələndirilməsi üçün daha əsaslı bazaya malik olmalıdır. Bununla yanaşı bu sistemlərin təşkili menecerlərdən güclü təşkilatçılıq bacarıqları tələb edir. KS-in daha uğurlu bir modeli Curanın modelidir ki, modelin bir qədər fərqli forması KS-in tələblərinin hec biri ilə ziddiyət təşkil etmir. Bu model yeni bir məhsulun

buraxılmaması üçün məhsulun modernizasiyası ola bilər [8, 9]. QOST50 standartlarında bir sıra çatışmazlıqların olmasına baxmayaraq onların bəzi tələblərini də nəzərə almaq lazımdır.

Minimum xərclərlə məhsulun keyfiyyət səviyyəsini və rəqabət qabiliyyətini də təmin etməyə müəssisənin rəhbər işçiləri borcludur. Bu tələbin yerinə yetirilməsi müəssisənin tabeliyində olan bütün rezursların ilk növbədə insani amilinin səmərəli istifadəsidir.

- MKİ-si sistemlərinə qoyulan bir necə müddəaları nəzərdən keçirək: istehsalçı məhsulun keyfiyyəti haqqında ümumi informasiya toplanması, təhlili və məlumatın müəyyən müddət saxlanmasını həyata keçirməkdir;
- Bütün növ məhsullar üçün tələb olunan keyfiyyəti təmin etmək üçün MKİ sistemi yaradılmalıdır;
- Tədarükçünün maraqları təmin edilməli, maddi-texniki təchizat yaxşılaşdırılmalıdır;
- KMS-in təsiri genişlənməlidir.

Beləliklə, inkişaf etmiş xarici ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsi nəticəsində MKİ-sisteminin yaxşılaşdırılmasının əsas istiqamətini göstərek.

Bu sahədə fasiləsiz təhsil, bütün təhsil alanların istehlakçı və sifarişçilərə hörmətli münasibəti, bu məsələ müəssisələrdə işçilər arasında nüfuz və hörmət üçün çox vacibdir [18, 23].

Yüksək keyfiyyətli məhsul istehsal etmək üçün savadlı kadr və müasir texnologiyalar lazımdır.

- Bunun üçün məhsulun və əməyin yüksək keyfiyyətinə görə mükafatlandırılması lazımdır.

Buraxılan məhsulun dünya bazarına ixracı üçün keçirilən məhsul sərgilərinin genişləndirilməsi vacibdir:

- bunun üçün keyfiyyət qruplarının yaradılması zəruridir;
- bu sahədə yüksək ixtisaslı kadrlardan istifadə etmək vacibdir;
- bu məsələlərin həllində sistemli yanaşmadan geniş istifadə edilməlidir.

Beləliklə, KS-in yaxşılaşdırılması üçün aşağıdakı göstərilənlərə əməl edilməlidir.

- buraxılan məhsul istehlakçının tələblərini tam ödəməlidir;
- bazar şərtlərinə uyğun olaraq məhsulun buarxılması texnologiyasını daim təkmilləşdirilməlidir;
- qüsurlu xammaldan istifadəni tam dayanmaq lazımdır;
- göstərilən bu faktları təmin etmək üçün MKİ yeni metodologiyalardan istifadəsi zəruridir [7, 8].

Bununla da tekstil sənayesində MKİ-nin nəzəri metodoloji əsaslarının işlənməsi İSO 9000 standartlarının tələblərini nəzərə alınması yerli istehsal üçün ən mühüm problemdir.

İSO bazarında MKİ-nin sistemlərinin yaradılması aşağıdakı hallarda vacibdir:

- sertifikatlaşdırılmış məhsul almaq lazımdır;
- dövlət sifarişi alarkən MKİ-nin mövcudluğu vacibdir;
- məhsulun sertifikatlaşdırılması zamanı beynəlxalq normativ-sənədlərə riayət edilməlidir.

Bütövlükdə onu qeyd etmək olar ki, məhsulun Kİ və rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi bütün cəmiyyətin ən mühüm problemidir və bu problemə hamılıqla birlikdə həll etmək mümkündür.

Qeyri-neft sektorunun dinamik inkişafının təmin edilməsi, rəqabət qabiliyyətinin artırılması və bu sahəyə investisiya qoyuluşunun sürətləndirilməsi prezident İlham Əliyevin sosial-iqtisadi inkişaf siyasətinin prioritet istiqamətidir. Bazar şəraitində ölkəmiz bir çox ciddi sosial-iqtisadi çətinliklərlə üzləşmişdir. Lakin, tədricən ölkə iqtisadiyyatının əksər sahələrində islahatlara başlanmış və onlar getdikcə genişləndirilmiş, bu istiqamətdə qanunvericilik bazası yaradılmış və iqtisadiyyatımızın rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına cəhd göstərilmişdir [24, 25].

2000-ci illərin əvvəllərindən başlayaraq ölkənin iqtisadi prioritetlərinin milli iqtisadi maraqlar əsasında formalaşdırılması prosesləri daha da intensivləşmişdir.

Beləki, respublikamız bu dövrdə özünün iqtisadi inkişaf modelini formalaşdırdı, geniş miqyaslı regional layihələrin təşəbbüskarına və tərəfdaşına çevrildi. Ölkənin xarici ticarət siyasəti əhəmiyyətli səviyyədə güclənmişdir. Müxtəlif sahələrin modernləşdirilməsi sürətlənmişdir. Azərbaycanda iqtisadi siyasətin çoxşaxəli hədəflərini özündə əks etdirən modeli formalaşdırılmışdır [17, 18].

2008-ci ildən başlayaraq dünyada maliyyə böhranı genişlənmişdir. İqtisadi tənəzzül prosesləri Azərbaycan iqtisadiyyatının neftdən asılılığını bir daha nümayişkarcasına göstərdi. Belə ki, bu illər ərzində ölkədə Ümum Daxili Məhsulun həcmi (cəmi 40,1 mlrd. manat), bununla yanaşı isə ölkə ixracının həcmi (2 dəfəyə yaxın) və xarici ticarət dövriyyəsi azalmışdır (1,6 dəfə).

İxracın artımındakı durğunluq 2012-2013-cü illərdən etibarən yaranmışdır. Beləliklə, milli iqtisadiyyatın artımında baş verən zəifləmə, ixracın həcmnin artmasına şərait yaradan mənbələrin azlığı, neft sektorunun ixrac potensialının faktiki imkanlarından istifadənin ən yüksək həddə çatdığı amilləri nəzərə alınmaqla, respublikada qeyri-neft sektorunda ixrac potensialından istifadənin tənzimlənməsi məsələlərinin həllinə sistemli yanaşmanın tətbiqinin və oxşar tədbirlərin həyata keçirilməsinin aktuallığını zəruri etmişdir [14, 15].

Qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi üzrə bir sıra dövlət səviyyəli tədbirlər reallaşdırılmışdır. Xüsusilə, regionların inkişafı, kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalçılarının dəstəklənməsi məqsədilə iri infrastruktur layihələri həyata keçirilmiş, lizinq yolu ilə texniki təminat təşkil edilmiş, gübrələrlə təchizat sistemi yaradılmış, anbarlar istifadəyə verilmiş, yollar çəkilmiş, müasir müəssisələr istismara verilmiş, biznes layihələri üzrə güzəştli kreditlər ayrılmış və s. stimullaşdırıcı tədbirlər görülmüşdür. Lakin, qeyri-neft sektoru hələ də tam olaraq davamlı və yüksək artım səviyyəsinə malik ola bilməmiş, ölkənin neftdən asılılığının lazımcına azaldılmasını mümkünləşdirməmiş və rəqabətqabiliyyətlik çərçivəsində mövcud problemləri həll edə bilməmişdir [4, 6].

İqtisadi islahatların paralel şəkildə həyata keçirilməsi üçün ölkədə biznes mühitinə mənfi təsir edən qayda və maneələrin aradan qaldırılması məqsədilə davamlı olaraq mümkün tədbirlər nəzərdən keçirilir və inkişaf etdirilir. İslahatların

davamlı inkişafının tələblərinə uyğun olaraq yeni tədbirlərin həyata keçirilməsi zərurəti yaranır. İslahatlara əlavə dəstək vermək üçün yaranan cari imkanlar üzrə daha səmərəli qərar verilməsi sahəsində həyata keçiriləcək tədbirlərə keyfiyyəti idarəetmə infrastrukturunun gücləndirilməsi də daxildir. Ölkənin qarşısında duran ən mühüm və strateji vəzifələrindən biri də xarici ticarət dövriyyəsinin genişləndirilməsidir. Bir sıra MDB dövlətləri, o cümlədən Rusiya Federasiyası, Qazaxıstan, Ukrayna və Gürcüstan istehsal etdikləri məhsulların beynəlxalq ticarətdə sərbəst dövriyyəsinə şərait yaradılması üçün ÜTT-nin tələbləri və Avropa İttifaqının modeli üzrə mövcud standartlaşdırma sistemlərini beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırmaqdadır. Azərbaycan məhsullarının beynəlxalq ticarətdə sərbəst dövriyyəsinin təmin edilməsi və idxal-ixrac əməliyyatlarının sadələşdirilməsi üçün də bir sıra tədbirlərin görülməsi məqsədəuyğundur. Bu tədbirlər hüquqi bazanın formalaşdırılmasından başlayaraq milli standartların beynəlxalq və Avropa standartlarına uyğunlaşdırılması ilə bağlı müvafiq tədbirlər planının qəbul edilməsinədək olan prosesləri əhatə edir. Belə ki, texniki tənzimləməyə dair qanun qəbul edilərsə, məhsullara dövlət nəzarətinin təhlükəsizlik tələbləri ilə məhdudlaşdırılması və keyfiyyət tələblərinə uyğunlaşdırmanın könüllü həyata keçirilməsi, məhsullara nəzarətin texniki tənzimləmə və standartlaşdırma sistemindən çıxarılması, məhsulların sertifikatlaşdırılmasının risk səviyyəsinə görə aparılması kimi məsələlər öz həllini tapacaqdır. Bundan əlavə, keyfiyyət məsələlərini tənzimləyən standartlaşdırmaya dair qanunun yeni redaksiyasının qəbulu sistemin hüquqi bazasını beynəlxalq tələblərə tam uyğunlaşdıracaqdır [7, 8].

Ölkədə ixrac məqsədilə istehsal olunan rəqabət qabiliyyətli məhsulların çeşidindəki məhdudluğ özü də ciddi problemlər yaradır. Bir çox sənaye məhsullarının o cümlədən, kimya, neft və neft-kimya maşınqayırması, metallurgiya və s. ixrac potensialından cüzi miqdarda istifadə olunur. Bir sıra aqrosektor məhsulları varki, onlar bilavasitə güclü ixrac potensialına və bu sahədə beynəlxalq müqayisəli üstünlük göstəricilərinə malikdirlər. Belə məhsullara bitki yağları, üzüm şərabı, meyvələr, təzə tərəvəz və s. aid etmək olarki, onların da

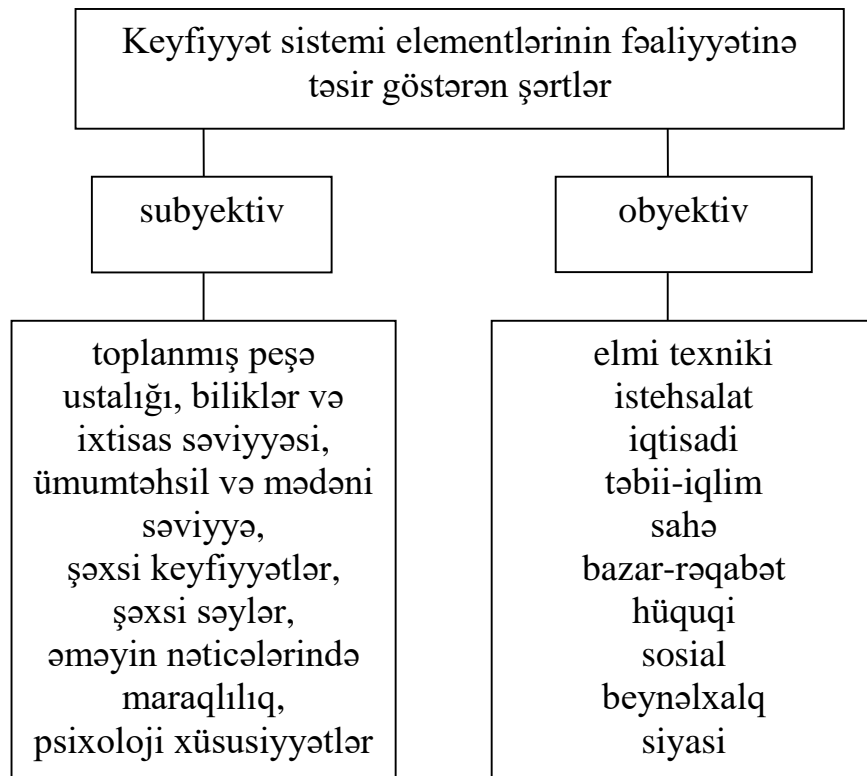
ixrac potensialının cüzi bir hissəsi dövriyyədədir. Hələki ölkənin qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının vəziyyəti ilə onun faktiki potensialı arasında xeyli fərq qalmaqdadır. Aqrar sahənin inkişafı ilə bağlı dövlət tərəfindən görülən yüksək səviyyəli işlərə baxmayaraq gözlənilən səmərəliliyi əldə etmək mümkün olmamışdır. Qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılması üçün ilk növbədə milli iqtisadiyyatın özü diversifikasiyalaşdırılmalı, modernləşdirilməli və innovasiyalaşdırılmalıdır. Digər tərəfdən, qeyri-neft sektoru ölkənin təbii resursları və iqtisadi amilləri nəzərə alınmaqla, dərinlən tədqiq edilməlidir. Bu hər şeydən əvvəl müasir dövrdə Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının dərin təhlilinin aparılmasına, adekvat meyarlar çərçivəsində bu sahənin imkanlarının müəyyənləşdirilməsinə, ixrac potensialından istifadənin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin aşkar edilməsinə geniş imkanlar açmış olar.

3.2. Tekstil sənaye məhsulunun keyfiyyətinin idarə olunmasının mexanizminin strategiyası və əsas müddələri

Tekstil sənayesi üçün MKİ prinsiplərinin reallaşdırılması zamanı müvafiq idarəetmə mexanizmi lazımdır. Belə mexanizmə nail olmaq üçün MKİ sisteminin bütün elementlərinin qarşılıqlı təsirli fəaliyyətini təmin edən texnoloji və iqtisadi elementlərin cəmi kimi baxmaq lazımdır. Bu cür mexanizm MKİ çərçivəsində tekstil sənaye məhsulunun ekeyfiyyəti və rəqabr qabiliyyətinin asılı olduğu bütün elementlərə səmərəli idarəedici təsirin hazırlanması təmin edilməlidir [8, 9]. Bu zaman MHD-ün müxtəlif mərhələlərində məhsulun keyfiyyətinə təsir edən təsnifatı göstərmək olar (şəkil 3.2). bu mərhələlər arasında obyektiv və subyektiv amilləri nəzərə almaq lazımdır [12, 13]. Qeyd etmək lazımdır ki, bütün bu deyilənlərdən əsas yeri işçilərin bilik və bacarığı əsas götürülür. Şəkil 3.2-də deyilən şərtlərlə yanaşı müəssisənin təyinatı və məqsədləri, göstərilən xidmətlərin xüsusiyyətləri, müştərilərin tələblərini də göstərmək lazımdır. Həmçinin onu da göstərmək lazımdır ki, tekstil sənaye məhsulunun keyfiyyət sistemi elementlərinin fəaliyyətinə təsir edən şərtlərin təsnifatı verilmişdir (şəkil 3.3).

Bu zaman, bunlar arasında qabaqlayıcı və operativ əks əlaqəli göstəricilərin uyğun olmasını təmin edilməlidir. Bunu üçün sifarişçinin tələblərini ödəyən məhsulun rəqabət qabiliyyətini təmin edən ümumi tələblərin reallaşdırılması lazımdır [4, 5]. Bundan başqa müəssisənin nüfuzunu artırmaq üçün rəhbər işçilər keyfiyyət sistemini müəssisədə tətbiq etməlidirlər. Bu bir strategiya kimi müəssisə rəhbərlərinin vəzifəsi olmalıdır (şəkil 3.4).

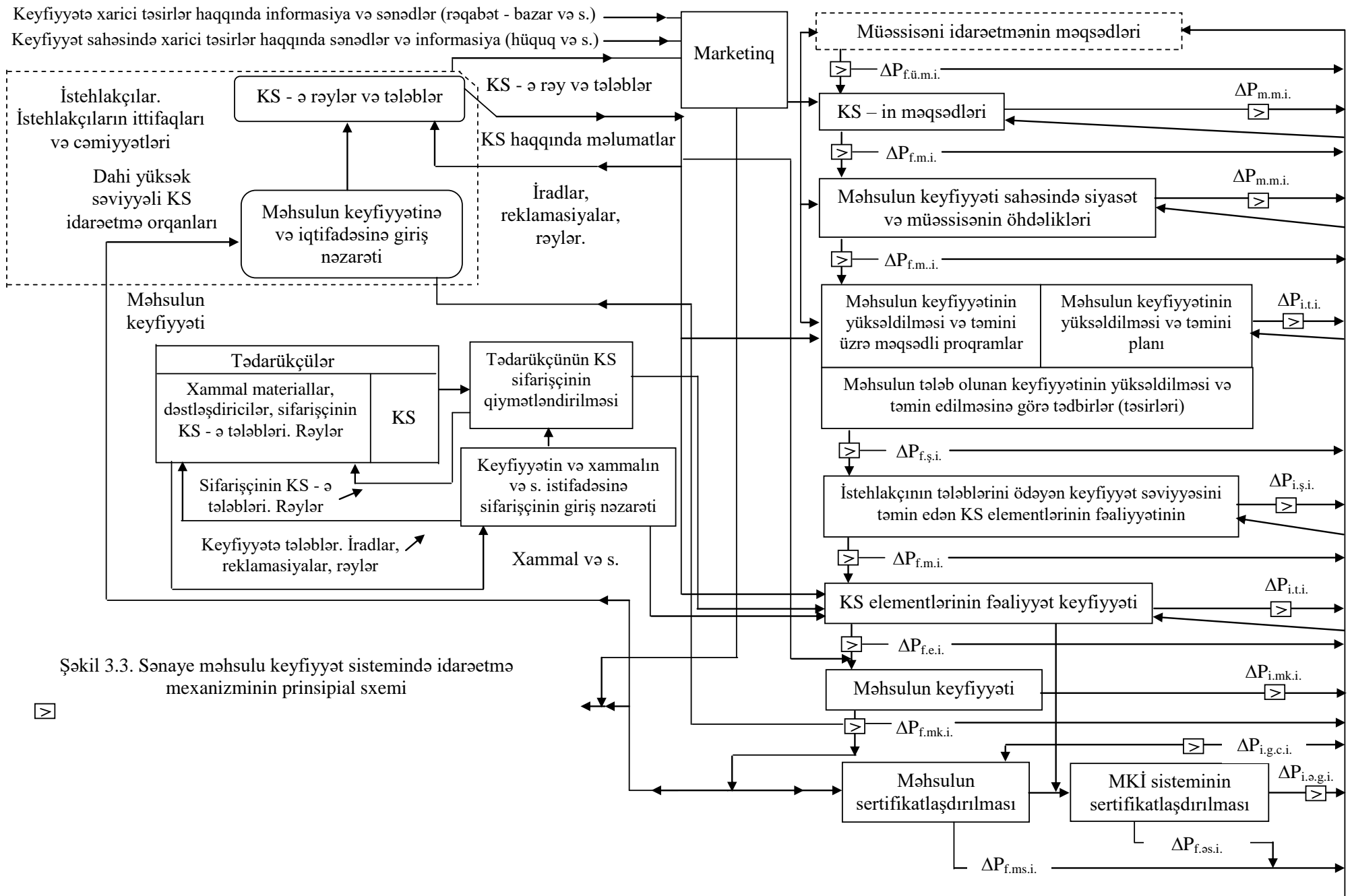
Məqsədli elmi-texniki proqramlar məqsədləri və vəzifələri aydın müəyyən etməsi onlara nail olmanın müddələri, resursları və icraçıların qarşılıqlı əlaqələri təmin edilsin [19, 20].

Şəkil 3.2. Məhsulun keyfiyyət sistemi elementlərinin fəaliyyətinə təsir edən şərtlərin təsnifatı

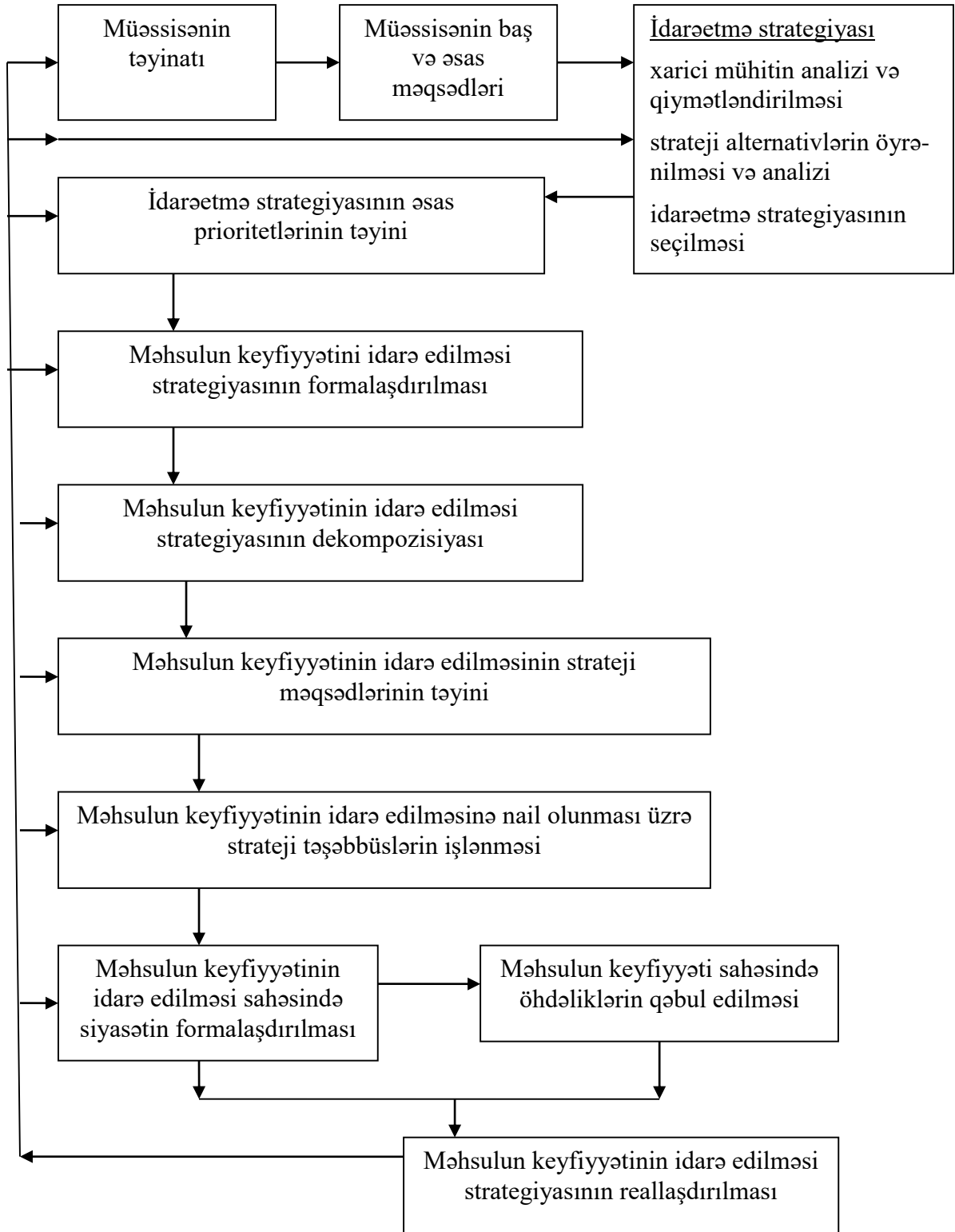
Qeyd etmək lazımdır ki, tekstil sənayesində MKİ-də əsas amil insan amilidir. Ona görə də keyfiyyətin yüksəldilməsi rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində insanda yaradıcı fəaliyyəti mərkəzdə durmalıdır [16, 17].

Bazar münasibətlərində MKİ mexanizminə uyğun olaraq istehsalçı tədarükçülərə daha sərt tələblər qoyur. Xammalda qüsurlu olmamalıdır, çünki qüsurlu xammal qüsurlu məhsul deməkdir (şəkil 3.5).

Şəkil 3.3. Sənaye məhsulu keyfiyyət sistemində idarəetmə mexanizminin prinsipl sxemi

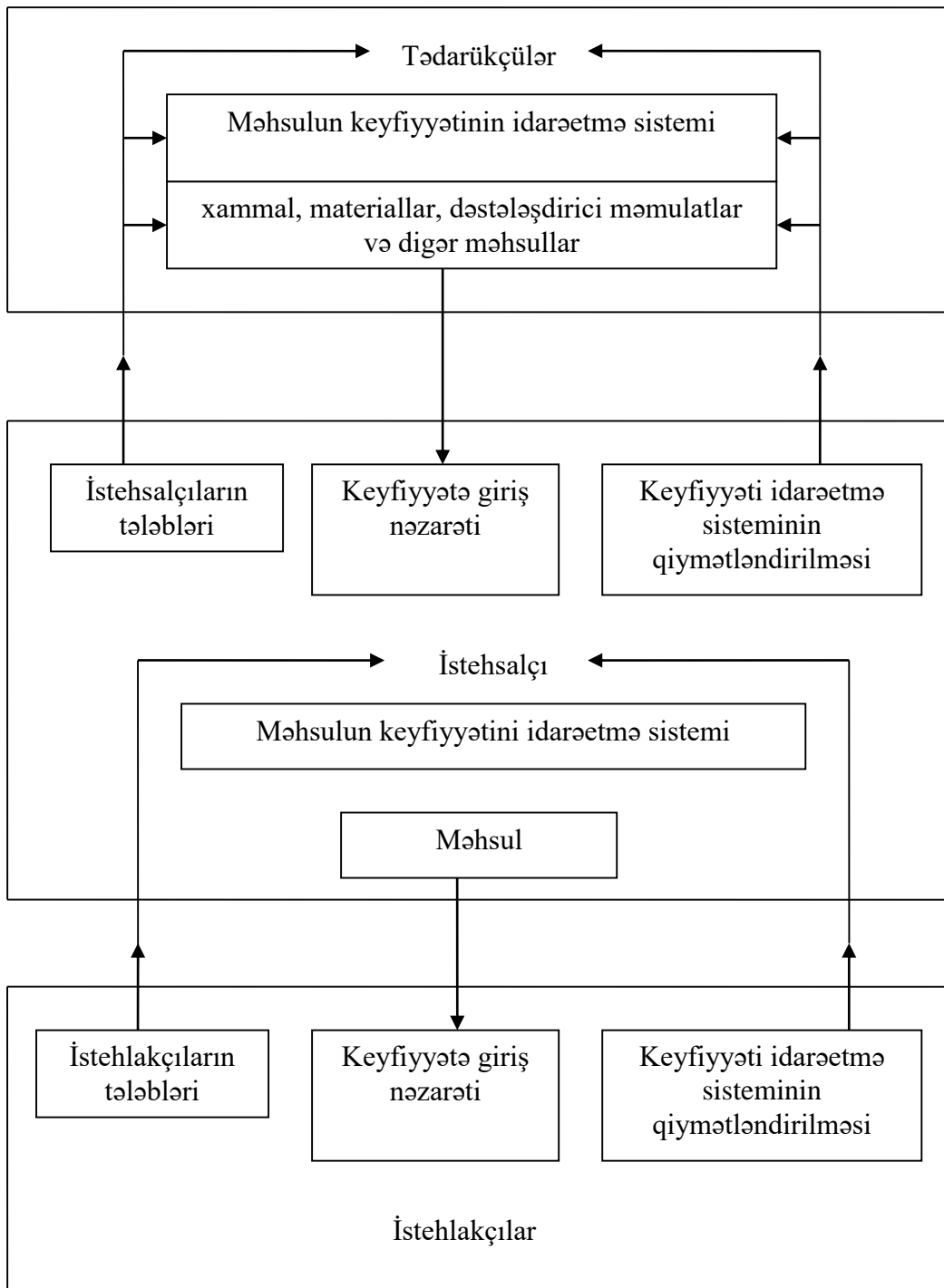

Şəkil 3.4. Məhsulun keyfiyyətinin idarə edilməsi strategiyasının seçilməsi və onun reallaşdırılması sxemi

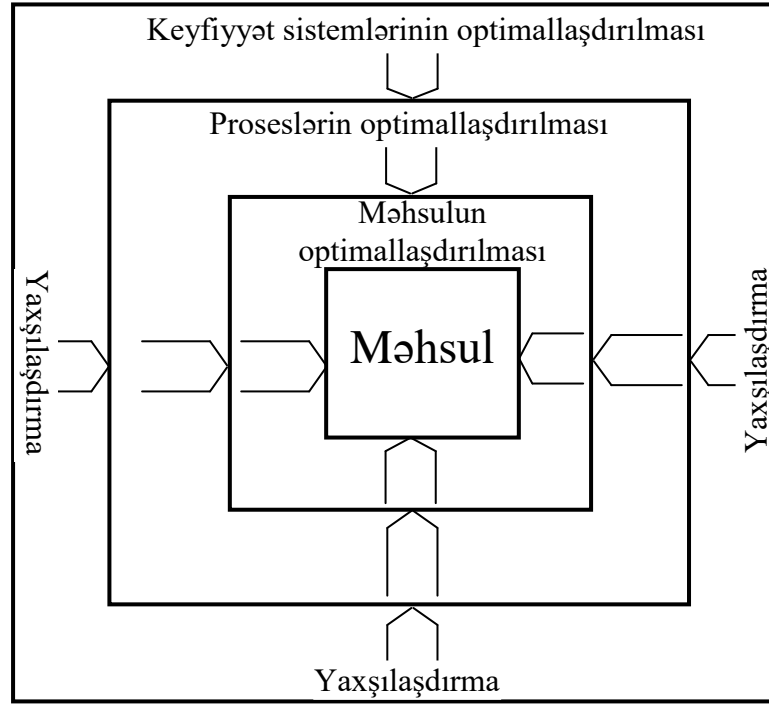
Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir yüngal sənaye məhsulu növü üçün onun hazırlanma texnologiyası və istehsalın təşkilindən asılı olaraq MKİ-nin öz xüsusiyyətləri vardır.

Sistem kimi bütün işlər məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsi və rəqabət qabiliyyətinin yaxşı olmasına yönəldilir.

Şəkil 3.5. Məhsulun tədarükçüləri, istehsalçıları və istehlakçıları arasında qarşılıqlı əlaqələr

Yüngül sənaye məhsulunun KMS-in optimal modeli üç qarşılıqlı əlaqəli ierarxik keyfiyyətin yaxşılaşdırılması üzrə müəssisənin ümumi fəaliyyətinin nəticəsi kimi göstərilir (şəkil 3.6).

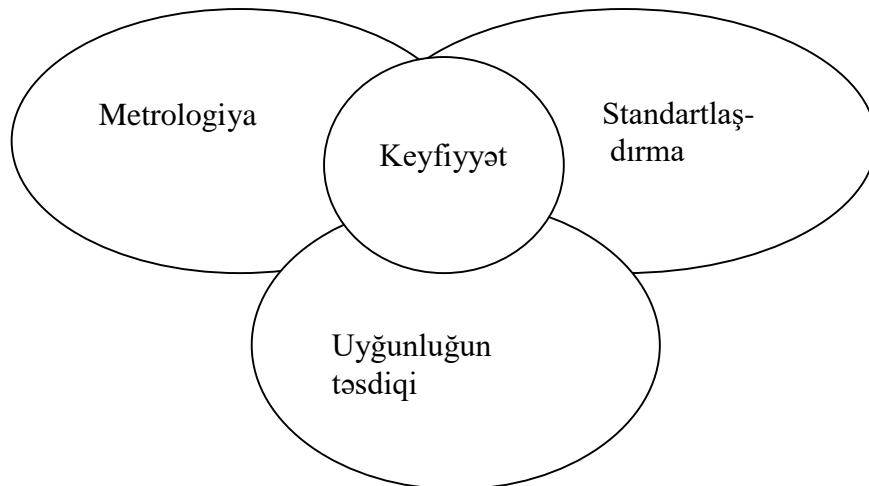
Şəkil 3.6. Yüngül məhsulunun keyfiyyət menecmentinin sistemli optimallaşdırılmasının prinsipial sxemi

3.3. Keyfiyyət sistemlərinin sertifikatlaşdırılması

Standartlaşdırma, metrologiya və uyğunluğun təsdiq edilməsinin (sertifikatlaşdırılma) əsas məqsədlərindən biri malların və xidmətlərin keyfiyyətini təmin etməkdir. Bu məqsədi 3.1-ci şəkildə qrafiklə göstərilmiş keyfiyyətin təmin edilməsi fəaliyyətinin metod və növlərinin təqdim edilmiş üçlüyü əks etdirir.

Rus filosofu və mütəfəkkiri İ.A.İlyinin (1883-1954) sözlərini xatırlamamaq olmaz: “ ... rus xalqının bir çıxış yolu və bir xilas var – keyfiyyətə və onun mədəniyyətinə qayıtmaq. Belə ki, kəmiyyət yolları artıq keçilmişdir, əziyyəti çəkilmişdir və ifşa olunmuşdur, və bizim gözlərimiz qarşısında kəmiyyət xülyaları tam bitir” Tam müasir fikirdir!

Keyfiyyət sistemi – keyfiyyətin ümumi idarə edilməsi üçün zəruri olan təşkilati strukturun, metodikaların, proseslərin və ehtiyatların məcmusu (ГОСТ Р İSO «Keyfiyyətin idarə edilməsi və keyfiyyətin təminatı. Lüğət»). Keyfiyyət sistemi – bu ən əvvəl müəssisədə istehlakçının tələbatına cavab verən məhsulların istehsalı üçün işin təşkili üsullarıdır [22, 23,24].

Şəkil 3.1. Keyfiyyətin təmin edilməsi fəaliyyətinin metod və növləri üçlüyü

Keyfiyyətin müasir sistemi iki yanaşmaya əsaslanır: texniki (mühəndis) və idarəetmə (inzibati).

Texniki yanaşma məhsullara verilən standart tələblərinə əsaslanır və istehsal proseslərinin sabitliyinin qiymətləndirilməsində və məhsulların ölçülməsi, nəzarət və sınaq nəticələrinin düzgünlüyünü təmin edən statistik metodların, metrologiya

və digər elmi metodların tətbiqini nəzərdə tutur. İdarəetmə yanaşması 9000 seriyasının İSO standartlarının tələblərinə, menecmentin prinsip və metodlarına – “təşkilatın idarə edilməsi və rəhbərliyin uyğunlaşdırılmış fəaliyyəti”nə əsaslanır. Geniş mənada bu məhsulun keyfiyyəti sahəsində məqsədlərə çatmaq və istehlakçının tələblərini təmin etmək üçün təşkilatın strukturunu, sənədləşdirməni, istehsal prosesini və ehtiyatlarını əhatə edir [16, 17].

Komissiya sifarişçi tərəfindən daxil olan məlumatların təhlili ilə eyni zamanda, zərurət yarandığı halda müstəqil mənbələrdən (dövlət nəzarəti və təftişi orqanlarından, istehlakçılar cəmiyyətlərindən, zəmanət üzrə təmir emalatxanalarından və s.) keyfiyyət sistemində daxil olan məhsulların keyfiyyəti barədə əlavə məlumatların alınmasını və təhlilini təşkil edə bilər. Keyfiyyət sisteminin ilkin qiymətləndirilməsi mərhələsi keyfiyyət sisteminin sertifikatlaşdırılmasının ikinci mərhələsinin başlanmasının mümkünlüyü barədə yazılı rəyin hazırlanması ilə yekunlaşır.

Keyfiyyət sistemlərinin sertifikatlaşdırılmasının mərhələləri şəkil 3.2-də göstərilmişdir. Hazırkı dövrdə bir sıra ölkələrdə İSO 9000 seriyasının beynəlxalq standartlarının tələblərinə uyğun olaraq müəssisələrin keyfiyyət sistemlərinin könüllü sertifikatlaşdırılması əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır. Standartlaşdırma üzrə beynəlxalq təşkilat olan İSO tərəfindən keyfiyyətin təminatı sistemlərinə tələbləri müəyyən edən beynəlxalq standartların 9000 seriyası təsdiq olunmuşdur. Əksər ölkələr tərəfindən qəbul olunmuş standartların 9000 seriyası keyfiyyətin təmin olunmasına böyük təsir göstərir və daim təkmilləşdirilir [11, 13].

İSO standartlarının Rusiya Federasiyası tərəfindən qəbul olunmuş 2008-ci il versiyası aşağıdakılardır:

- ГОСТ Р İSO 9001-2008 “Keyfiyyətin menecmenti sistemi. Əsas müddəalar və lüğət”;
- ГОСТ Р İSO 9001-2008 “Keyfiyyətin menecmenti sistemi. Tələblər”;
- ГОСТ Р İSO 9001-2008 “Keyfiyyətin menecmenti sistemi. Fəaliyyətin yaxşılaşdırılması üzrə tövsiyələr”.

Beynəlxalq standartların ISO 9000 seriyasının sonrakı redaksiyalarının tərkibi keyfiyyət menecmentinin 8 prinsipini özündə ehtiva edən bir sıra standartlardan ibarətdir:

- istehlakçının tələbinə yönləşdirilmiş təşkilat;
- keyfiyyətin idarə edilməsində rəhbərliyin rolu;
- keyfiyyətin yaxşılaşdırılmasına işçilərin marağının artırılması;
- keyfiyyətin idarə edilməsinə proses kimi yanaşma;
- idarəetməyə sistemli yanaşma;
- daimi yaxşılaşdırma;
- qərarların faktlara əsaslanaraq qəbul edilməsi;
- təchizatçılarla münasibətlərin ikitərəfli maraq əsasında qurulması.

Keyfiyyət sistemlərinin sertifikatlaşdırılması üzrə təşkilati-praktik fəaliyyət üçün Rusiyada “Rusiya Federasiyasında keyfiyyət sistemlərinin sertifikatlaşdırılmasının aparılması Qaydaları” ГОСТ Р 40.001-95 qəbul edilmişdir. Bu Qaydalara əməl edilməsi sertifikatlaşdırılma sistemlərinin və uyğunluq nişanlarının Dövlət reyestrində qeydiyyatla alınmasının əsas şərtidir. Qaydalarda nəzərdə tutulan keyfiyyət sistemlərinin sertifikatlaşdırılması üzrə proseduralar və tələblər sertifikatlaşdırılmış sistemlərin standartlar və ya müqavilələr üzrə nəzərdə tutulmuş səviyyədə məhsul istehsalını və ya xidmətlərin göstərilməsini təmin edəcəyinə əminlik yaratmağa xidmət edir.

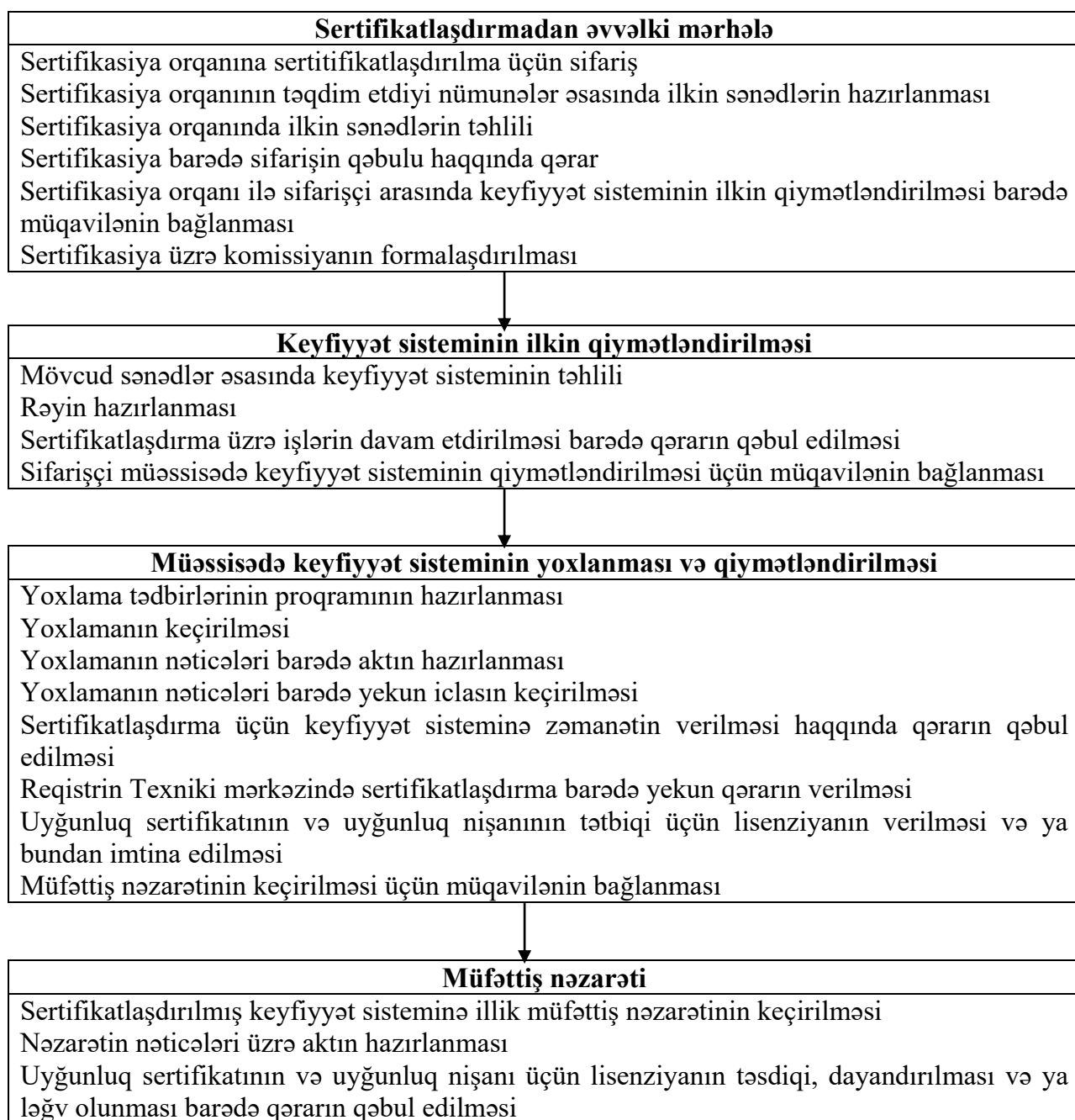
Keyfiyyət sistemlərinin registrinin metodoloji-normativ əsasını təşkil edən dövlət standartları təsdiq edilmişdir:

ГОСТ Р 40.002-2000 “ГОСТ Р сертификация системы. Качество систем регистрации. Основные положения”;

ГОСТ Р 40.003-2000 “ГОСТ Р сертификация системы. Качество систем регистрации. Качество систем сертификации систем регистрации. Основные положения”;

ГОСТ Р 40.005-2000 “ГОСТ Р сертификация системы. Качество систем регистрации. Сертификация систем производства и качество систем сертификации”.

ГОСТ Р 40.002-2000 ГОСТ Р сертификация системиндә көнүлү вә мәجبурй сертификатлашдырма ишлери заманы тәтбиқ edilir вә onun тәләблери регистрдә кейфиyyət системинин сертификатлашдырмасынй қәрар алмыш бүтүн тәшкйлатлар үчүн мәجبуридир.

Şəkil 3.2. Keyfiyyət sistemlərinin sertifikatlaşdırılmasının mərhələləri və onların məzmunu.

ГОСТ Р 40.005-2000 aşağıdakı proseduraları təyin edir:

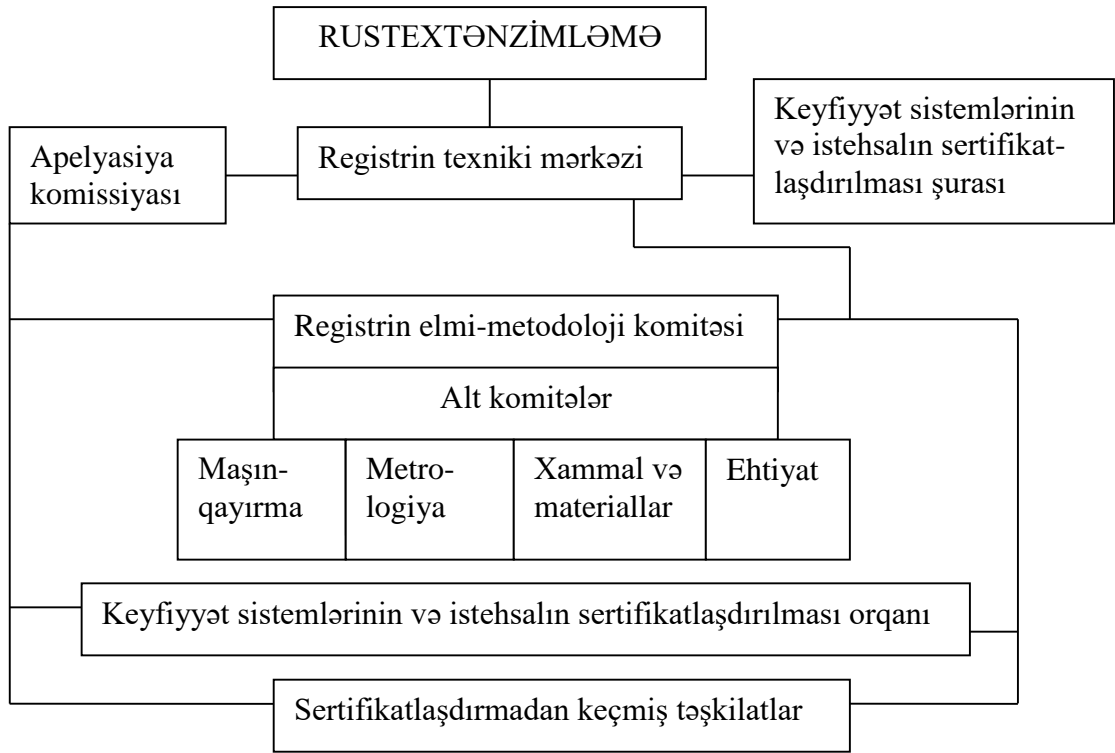
- sertifikatlaşdırılmış keyfiyyət sistemlərinə (istehsala) müfəttiş nəzarətinin həyata keçirilməsi;

- müfəttiş nəzarəti həyata keçirildiyi müddətdə keyfiyyət sistemlərini sertifikatlaşdırma orqanları ilə sifarişçilərin qarşılıqlı fəaliyyəti;
- müfəttiş nəzarətinin keçirilməsi;
- keçirilmiş müfəttiş nəzarətinin nəticələri üzrə qərarın qəbul edilməsi;
- sertifikatlaşdırma orqanları ilə keyfiyyət sistemlərinin Registri ilə Texniki mərkəzin qarşılıqlı fəaliyyəti.

Təqdim edilmiş sənədlər əsasında Registrin Texniki mərkəzi keyfiyyət sisteminin uyğunluq sertifikatını qeydiyyatı alır və xəbərnəmali məktubla qəbul olunmuş qərar barədə sifarişçiyə təqdim edilməsi üçün sertifikatlaşdırma orqanına göndərir. Sertifikatlaşdırılmış keyfiyyət sistemlərinə müfəttiş nəzarəti sertifikatın fəaliyyətdə olduğu bütün müddət ərzində ildə bir dəfədən az olmamaqla həyata keçirilir. Nəzarətin məqsədi keyfiyyət sisteminin sertifikasiya yoxlanılması zamanı təqdim edilmiş tələblərə uyğun davam etdirildiyini təsdiq etməkdir [6, 7].

Keyfiyyət sisteminin Registrinin əsas fəaliyyət istiqamətləri bunlardır: keyfiyyət sistemlərinin sertifikatlaşdırılması; istehsalatın sertifikatlaşdırılması; sertifikatlaşdırılmış keyfiyyət sistemlərinə və istehsalata müfəttiş nəzarətinin həyata keçirilməsi; keyfiyyət sistemlərinə verilən sertifikatların qarşılıqlı tanınması üçün beynəlxalq əməkdaşlıq.

DÖST R sertifikasiya Sisteminin keyfiyyət sisteminin Registrinin strukturu şəkil 3.3-də göstərilmişdir.

Şəkil 3.3. GOCT P sertifikatlaşdırma Sisteminin keyfiyyət sistemlərinin Registrinin strukturu.

Keyfiyyət sistemlərinə razılıq (rədd edilmə) verilməsi barədə qərarın verilməsi meyarları sertifikatlaşdırma sistemi qaydaları ilə müəyyən edilir. GOCT P 40.004-96 “Sertifikatlaşdırma sistemi. GOCT P. Keyfiyyət sistemləri registri”ndə DÖST R 9000 standartlar seriyasına uyğun olaraq keyfiyyət sisteminin tanınması barədə qərar az əhəmiyyətli uyğunsuzluq və ya 10 və daha az əhəmiyyətli uyğunsuzluq hallarında qəbul edilir. Mənfi cavab bir əhəmiyyətli uyğunsuzluq və ya 10-dan çox az əhəmiyyətli uyğunsuzluq olduqda verilir. Xəbərdarlıqların olması sertifikatlaşdırılma haqqında qərarın qəbul edilməsinə təsir göstərmir [9, 10].

Yoxlamanın nəticələri üzrə akt tərtib edilir. Aktda komissiya yoxlanılmış keyfiyyət sisteminin təqdim olunmuş standartlara uyğun olub-olmamağını qeyd edir, yoxlanılan təşkilatda məhsulun bütün xassələrinə nəzarəti təmin edən sınaq sistemlərinin mövcudluğu barədə rəy verir, əgər az əhəmiyyətli nöqsanlar varsa onların aradan qaldırılma müddətini göstərir. Aktı komissiya üzvləri, baş ekspert və yoxlanılan təşkilatın rəhbəri imzalayır. Həmin akta yoxlamanın proqramı, uyğunsuzluqlar və xəbərdarlıqlar barədə məlumatlar əlavə edilir. Akt üç nüsxədə yoxlanılan təşkilat, sertifikatlaşdırma orqanı və keyfiyyət sistemləri Registrinin

Texniki mərkəzinə təqdim edilmək üçün hazırlanır. Yekun iclasda baş ekspert müəssisənin rəhbərliyinə, baş və aparıcı mütəxəssislərə əhəmiyyətlərindən asılı olaraq yoxlanılmış keyfiyyət sisteminin qəbul olunmuş standartlara uyğunluğu və ya uyğunsuzluğu barədə komissiyanın rəyini təqdim edir. O, həmçinin komissiyanın sertifikatlaşdırma orqanına təqdim olunacaq keyfiyyət sisteminin uyğunluğu sertifikatının verilməsi və ya verilməməsi haqqında tövsiyəsi ilə tanış edir. Bununla da keyfiyyət sistemlərinin sertifikatlaşdırılması zamanı uyğunluğun qiymətləndirilməsinin praktik mərhələsi yekunlaşır [7,8,9,10].

Keyfiyyətin qavranılmasının, qiymətləndirilməsinin, təmin edilməsinin və zamanətinin sonrakı təkmilləşdirilməsi işlərinin miqyasının genişləndirilməsi, ətraf mühit üçün istehsalın təhlükəsizliyinin yüksəldilməsi, fəaliyyətin müxtəlif sahələrinin ixtisaslaşmasının nəzərə alınması və bütün həyat fəaliyyəti istiqamətlərində keyfiyyət səviyyəsi barədə məlumatların ictimaiyyətə çatdırılması yolu ilə gedir. Lakin bununla yanaşı 9000 seriyalı İSO standartları üzrə keyfiyyət sistemlərindən istifadə edənlərin əhəmiyyətli uğurlarına baxmayaraq, sənayedə TQM (ingiliscə Total Quality Management) – keyfiyyətin ümumi menecmenti prinsipinin realizəsi yolu ilə keyfiyyət sistemlərinin inkişafına daha böyük əhəmiyyət verilməyə başlanmışdır. Bu prinsip 20-ci əsrin 90-cı illərində meydana gəlmişdir. İSO 9000 standartlarının 2001-ci il versiyasında TQM-in bir sıra prinsiplərindən istifadə olunur. Standartların yeni versiyası ətraf mühitin idarə edilməsi sisteminin İSO standartlarının 14000 seriyası ilə uyğun olacaqdır .

9000 seriyalı İSO standartları keyfiyyətin idarə edilməsinin universal konsepsiyasını formalaşdırmış ki, onun da fərqləndirici xüsusiyyəti istehsalatın sertifikatlaşdırılması olmuşdur. Keyfiyyət məhsulun keyfiyyət üzrə qəbulundan (keçən əsrin əvvəlləri) onun sertifikatlaşdırılmasına (1950-ci illər) keçərək, istehsalın sertifikatlaşdırılmasına (1980-cı illər) TQM konsepsiyası üzrə keyfiyyətin menecment sisteminin sertifikatlaşdırılmasına (1990-cı illərdən başlayaraq), daha doğrusu nəzarətdən təminatməyə qədər yol keçmişdir [14, 15.16].

Keyfiyyət sistemlərinin sertifikatlaşdırılması zamanı yoxlama iştirakçıları aşağıdakılardır: yoxlanılan təşkilat (sifarişçi), komissiya tərkibində birləşdirilmiş sertifikatlaşdırılma orqanının ekspertləri və məsləhətçilər.

Sifarişçi aşağıdakıları etməlidir: sertifikatlaşdırılmanın məqsədini bəyan etməli; sertifikatlaşdırılma sahəsini, yəni İSO 9000 seriyalı standartına və ya keyfiyyət sistemi sənədinə uyğun olaraq aparılacağını müəyyən etməli; sertifikatlaşdırılma orqanına (və ya keyfiyyət sistemləri Registrinə) keyfiyyət sistemlərinin sertifikatlaşdırılması işinin aparılması üçün sifariş tərtib edərək təqdim etməli; sertifikatlaşdırılma orqanı ilə yoxlamanın proqramını razılaşdırmalı; yoxlamanın təşkil edilməsi və keçirilməsi ilə bağlı bütün məsələləri həll etmək səlahiyyəti olan nümayəndə təyin etməli; ekspertlərin tələbi ilə zəruri yoxlama obyektlərinə (avadanlıqlara, işçi heyətə, sənədlərə və s.) buraxılışı təmin etməli; yoxlama barədə hesabat və akta əsasən korrektə hərəkətlərini icra etməli; nəticəsindən asılı olmayaraq bütövlükdə yoxlama və sertifikatlaşdırılma üzrə xərcləri ödəməli [2,4,8,18].

Keyfiyyət sisteminin yoxlanılmasını həyata keçirən komissiya yoxlanılan təşkilatın miqyasından və digər şərtlərdən asılı olaraq bir neçə və hətta bir ekspertdən ibarət olaraq formalaşdırıla bilər. Komissiyaya baş ekspert (komissiyanın sədri) rəhbərlik edir. Komissiyanın tərkibinə yoxlanılan təşkilatın və həmçinin sertifikatlaşdırılmanın nəticələrində marağı olan digər təşkilatların nümayəndəsi daxil edilə bilər.

Komissiya yerinə yetirməlidir: yoxlamanın təyinatı çərçivəsində işləri həyata keçirməli; ekspertizanı obyektiv aparmalı; yoxlanılan keyfiyyət sistemində və ya onun elementlərinə aid nəticələr əldə etmək üçün bilavasitə aidiyyəti olan və qiymətləndirmə üçün kifayət edən faktları toplamalı və təhlil etməli; yoxlamanın nəticələrini aydın və əsaslı ifadə etməli; yoxlama barədə hesabatı və aktı vaxtında təqdim etməli [17,18,19].

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

1. Sənaye məhsulun keyfiyyətinin idarə olunması sahəsində sistemli tədqiqatların və işləmələrin müasir problemlərinin təhlili aparılmışdır. Xarici alimlər E.Deminq, C.Curan, V.Şuxart, F.Krosli, K.İsikava, A.Feyqenbaum, X.Harrington, Q.Taqtinin sistemli konsepsiyaları, həmçinin keyfiyyət menecmentində sistemli yanaşma və sistemli təhlil sahəsində işləmələrlə məşğul olan rus alimlərindən A.Qliçev, L.Dubitskiy, D.Komarov, M.Kpyrlov, V.Okrepilov və digərlərinin işlərinin təhlili aparılmışdır.

2. Göstərilmişdir ki, sistemli yanaşma bütün dünyada əməyin və məhsulun keyfiyyətinin idarə edilməsinin təşkilinin əsas prinsipi kimi artıq çoxdan öz təsdiqini tapmışdır. Lakin keyfiyyət menecmentində "sistemli yanaşma", "sistemli təhlil", "sistemli modelləşdirmə" və digər bu kimi mütərəqqi metodlar kifayət qədər işlənməmiş və bu anlayışların tərifləri indiyədək səlis formalaşdırılmamışdır. Onların əsil mahiyyəti müəyyən olunmamış və əsas metodoloji müddəaları isə dolğun əsaslandırılmamışdır.

3. Yüngül sənaye məhsulunun keyfiyyət menecmentində sistemli yanaşmanın metodologiyası hələ indiyədək dürüst formalaşdırılmamışdır: keyfiyyət menecmenti sistemlərinin struktur, informasiya, funksional, iyerarxik və riyazi analizinin səmərəli və menecerlər üçün yararlı metodları hələ işlənməmişdir. Keyfiyyət menecmenti sistemlərinin mövcud modelləri əsasən prinsipial və konseptual xarakter daşıyır, yüngülda konkret və mürəkkəb texnoloji proseslərin fəaliyyətinin təhlili və onların yaxşılaşdırılmasına dair optimal qərarların qəbul edilməsi üçün yaramırlar.

4. Yüngül sənaye məhsulunun keyfiyyət menecmenti sistemində proseslərin modelləşdirilməsinin müasir tələblərə cavab verən metodları hələ işlənməmişdir. Keyfiyyət menecmentinin qeyri-müəyyənlik və qeyri-səlisliklə fərqlənən mühitində qərarların optimallaşdırılması üçün riyazi modellərin tətbiqi xeyli məhduddur və keyfiyyət menecmentinin müasir prinsiplərinə uyğun deyildir.

5. Yüngül sənaye müəssisələrinin 2000-ci il versiyalı İSO 9000 beynəlxalq standartlarına keçməsi ilə əlaqədar tədqiqatların təhlili bir sıra həllini gözləyən

vacib problemləri aşkar etmişdir. Keyfiyyət sistemləri ilə əməyin və ətraf mühitin mühafizəsi menecmenti sistemlərinin inteqrasiyasının yeni sistemli konsepsiyasının elmi-metodiki işləmələrə ehtiyacı vardır.

6. Yüngül sənay e məhsulunun keyfiyyət menecmentində informasiya və kompüter texnologiyalarının tətbiqinə dair dərc olunmuş işlərin təhlili bir sıra aktual problemləri aşkar etməyə imkan vermişdir. İSO 9000:2000 standartlarının tələblərinə uyğun tipik avtomatlaşdırılmış keyfiyyət menecmenti sisteminin yaradılmasına tələbat vardır. Beləliklə, yüngül məhsulunun keyfiyyətinin idarə edilməsi sahəsində sistemli tədqiqatlar və texnoloji işləmələrə dair dərc olunmuş əsərlərin təhlilindən alınan nəticələr əsasında dissertasiya işinin məqsədi və bu məqsədə nail olmaq üçün vəzifələr formalaşdırılmışdır.

7. Yüngül sənaye məhsulunun keyfiyyət menecmentində sistemli sintezin modeli səkkiz komponentdən ibarət olan bir vektor şəklində təqdim edilmişdir: sistemi təşkil edən elementlər çoxluğu; elementlər arasında münasibətlərin (əlaqələrin) çoxluğu; obyekt və ətraf mühit arasında münasibətlərin (əlaqələrin) çoxluğu; obyektin bütövlüyü (vəhdəti); obyektin məqsədlərinin məcmusu; müşahidəçi, yəni obyektə sistem kimi təqdim edən şəxs; müşahidəçinin dili və onun seçdiyi modelləşdirmə metodu (bunun köməyi ilə o obyektə əks etdirir); inteqrasiya olunmuş informasiya texnologiyaları (CAD/CAM/CAE, MRP/ERP, CALS, İNNOV və b.).

8. Yüngül sənaye məhsulunun keyfiyyət menecmentində sistemli təhlilin modeli altı komponentdən ibarət olan bir vektor şəklində təqdim edilmişdir: struktur təhlili; informasiya təhlili; funksional təhlil; iyerarxik təhlil; keyfiyyət menecmenti obyektlərinin riyazi analizi; analitik informasiya texnologiyaları (imitasiyalı kompüter modelləri, analitik proqramlar, OLAP, Data Mining və digər tipli intellektual analitik texnologiyalar).

9. Yüngül sənaye məhsulunun keyfiyyət menecmenti sisteminin optimal modeli üç qarşılıqlı əlaqəli iyerarxik səviyyələrdə (KMS – proses - məhsulun optimallaşdırılması) keyfiyyətin yaxşılaşdırılması üzrə müəssisənin kompleks fəaliyyətinin nəticəsi kimi təqdim olunmuşdur.

Ə D Ə B İ Y Y A T

1. Aslanov Z.Y. Sistemli yanaşma əsasında yüngül sənaye müəssisələrində məhsulun keyfiyyətinin idarə edilməsi sisteminin yaxşılaşdırılmasının əsas istiqamətləri. Az.Texnologiya Universiteti.Davamlı inkişaf və texnoloji innivasiyalar. Beynəlxalq Elmi-praktiki konfrans. Gəncə. 2014, səh.194-196

2. Aslanov Z.Y., Məmmədov N.R. Yüngül sənaye məhsulu və onun keyfiyyət sistemlərinin optimallaşdırılması. AMEA, Gəncə bölməsi, Xəbərlər məcmuəsi, Gəncə, 2014, səh.101-103

3. Асланов З.Ю. Определение оптимального уровня качества и конкурентоспособности машиностроительной продукции. // Тошкент Довлат Иктисодиет Унверситети. «Иктисодиет ВА ТАЪЛИМ». 2013, №4, стр.29-32.

4. Асланов З.Ю. Некоторые вопросы управления качеством машиностроительной продукции в Азербайджане. //X-я Мет. науч. Конф. «Актуальные вопросы современной техники и технологии» Россия, Г. Липецк, 26 января 2013. ст.180-182.

5.Версан В.Г. Интеграция управления качеством продукции: Новые возможности. М.: Изд-во стандартов, 2004, 218 с.

6.Гличев А.В. Основы управления качеством продукции. М.: Изд-во стандартов, 2008, 122 с.

7. ГОСТ Р ИСО 9001-2001. Системы менеджмента качества. Требования.

8. ГОСТ Р ИСО 9004-2001. Системы менеджмента качества. Рекомендации.

9.Грейсон Д., Крала О. Американский менеджмент на пороге XXI века. Пер. с англ. М.: Экономика, 2000, 197 с.

10. Демиденко Д.С. Управление затратами при формировании качества промышленной продукции. СПб.: СПб УЭФ, 2005, 256 с.

11. Евенко Л.И. Организационная структура управления корпорацией: Теория и практика формирования. М.: Наука, 2003, 149 с.
12. Ершов А. А. Управление качеством продукции на рабочих местах // Информатика и технология: М.: МГУПИ, 2008, с. 321-324
13. Зекунов А.Г., Кардашевский В.В., Мишин В.М. Управление качеством продукции. М.: Изд-во стандартов, 2002, 192 с.
14. Инструкция. Порядок проведения проверок качества промышленной продукции. РД 50-587-95. М.: Изд-во стандартов, 1996, 23 с.
15. ИСО 10011-1-1990. Руководящие указания по проверке систем качества. Ч. 1. Проверка 18.
16. ИСО 10011-3-1991. Руководящие указания по проверке систем качества. Ч. 3. Руководство программой проверок.
17. Исикава К. Японские методы управления качеством / Пер. с англ. М.: Экономика, 1998, 286 с.
18. Комплексная система повышения эффективности производства и качества работы. Нормативно-методические материалы. М.: Изд-во стандартов, 1993, 144 с.
19. Комплексные системы управления качеством продукции. Рекомендации по организации работ по совершенствованию системы на предприятии. - М.: Изд-во стандартов, 1994, 85 с.
20. Котлер Ф. Основы маркетинга. Пер. с англ. М.: Прогресс, 2000, 736 с.
21. Крейсберг М.М. Системный подход в управлении: Практика промышленных корпораций. М.: Наука, 2005, 232 с.
22. Кушнир В., Кудинов П. Статистические методы управления качеством по моделям стандартов ISO 9000 в системе Technologies // CAD master, 2002, N 2, с. 34-38
23. Кушнир В. Опыт внедрения статистических методов управления качеством в системе Technologies // CAD master, 2003, N 2, с. 42-46

24. Литвиненко В.С. Методы обеспечения конкурентоспособности продукции // Стандарты и качество, 1993, № 8, с. 23-28
25. Международные стандарты ИСО серии 9000 на системы качества: версии 2000. М.: Изд-во стандартов, 2005, 56 с.
26. Международные стандарты. Управление качеством продукции: ИСО 9000 - ИСО 9004, ИСО 8402. Пер. с англ. М.: Изд-во стандартов, 1998, 96 с.
27. Мельник М.В. Анализ и оценка систем управления на предприятиях. М.: Финансы и статистика, 2003, 137 с.
28. Мескон М.Х., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. Пер. с англ. М.: Дело, 1992, 702 с.

РЕЗЮМЕ

Обеспечение конкурентоспособности продукции на основе повышения уровня качества в легкой промышленности является одной из важных, значительных научно-технических проблем промышленности страны. Эффективное решение данной проблемы возможно только путем использования системного подхода к управлению качеством продукции легкой промышленности.

Без обеспечения стабильного качества, удовлетворяющего требования потребителей на предприятиях легкой промышленности невозможно рациональная интеграция национальной экономики в систему мировой хозяйственной системы и занятие там достойного места. Поэтому повышение качества продукции легкой промышленности и на этой основе обеспечение ее конкурентоспособности является первостепенной задачей и приоритетным вопросом для Азербайджана и невозможно его разрешить без эффективного управления.

Никак не уменьшая значение положительной практики в области управления качеством продукции (УКП) можно отметить, что дело создания систем качественного менеджмента в соответствии с требованиями международных стандартов в промышленных предприятиях страны носит эпизодический характер и невозможно ожидать требуемые результаты от их использования.

Это, во-первых, связано с теми особенностями, которые сформированы в производстве на предприятиях легкой промышленности страны за долгие годы. Во-вторых, за последние годы в передовой практике по управлению качеством появились новые тенденции и направления. Все это недостаточно учтено в методологических положениях теории управления качеством продукции легкой промышленности, не до конца реализовано в стандартах и в других нормативно-методических документах.

Такие тенденции и направления на макро уровне заключаются в том, что на государственном уровне усилено воздействие на такие направления, как повышение качества продукции и обеспечение конкурентоспособности. Усилены тенденции формирования конкурентоспособности страны в зависимости от качества производимой продукции и уровня его технического обслуживания. Расширен масштаб мер, осуществляемых органами государственной власти в области создания благоприятных условий для эффективной деятельности предприятий.

В настоящее время на предприятиях легкой промышленности более реальным управленческим подходом к регулярному повышению качества и обеспечению конкурентоспособности продукции является системный подход. Основной путь реализации принципа системного подхода к управлению качеством продукции легкой промышленности проходит через создания систем интегрированного менеджмента качества и данные вопросы до сих пор недостаточно разработаны.

SUMMARY

Provision of product ability to compete on basis of improving quality in light industry is one of the most important scientific-technical problems of country industry. Effective solution of this problem is possible with using systematic approach to manage quality of light industry production.

It is impossible to integrate rationally national economy to world economic system and to regain their standing without provision of stable quality which pays consumer's demand in light-industry enterprises. So, improving quality of light industry production and provision of its competitive ability hereon is first-class and priority for Azerbaijan, it is impossible to solve it without effective management.

Without reducing the importance of positive experience in field of production quality management it can be noted that, establishment of quality management system in accordance with international standards in industrial enterprises of country bears episodic character and it is impossible to wait results demanded from their use.

On the one hand in light industry-industry enterprises it is related to features formed in production for a long time. On the other hand new tendency and directions appear in leading experience of quality management during last years. All these are not considered in methodological provisions of management theory of light industry products, are realized fully in standards and other normative-methodological documents.

Such tendency and directions in macro degree enhances impact on improving production quality in state degree and directions of provision of competitive ability. Formation trends are strengthening in production quality of competitive ability in country and it depends on technical service. The scales of taken measures are expanded in establishment of favorable conditions to effective activities of enterprises by state management bodies.

Nowadays, a more realistic approach to management in provision of competitive ability of production and regular improvement of quality in light-industry enterprises are systematic approach. Main way of realization of principle of systematic approach to management quality of light industry production passes through the establishment of quality of integrated management system and these issues are not developed enough up today.